

натомлені жнивками сиві коні (Т. Яковенко). 5. Обличчя натхненно розшарїлось і **освітївшись** якимись новими думками стало мовби тоншим інтелектуальнїшим багатшїм (О. Гончар). 6. Дозволь мені мій вечоровий свїте **упасти** зерном в рїднїй сторонї (В. Стус).

II. Розберїть видїленї слова за будовою. Доберїть до кожного по 2–3 спільнокореневих.

120. Мозковий штурм. Чому словотворення є основним засобом збагачення словникового складу мови?

 121. I. Згрупуйте слова за способами їхнього творення. Чи всі вони утворені за допомогою морфем? Видїліть, де можливо, словотворчі суфікси і префікси. За потреби скористайтесь словотворчим словником.

Розказати, крижина, ЄС, краєзнавство, по-нашому, ГЕС, надзвичайний, запуск, швидко, подорожник, степеневий, пароутворення, настільний, черговий (їменник), черговий (прикметник), юннат, ООН.

II. З одним із поданих слів складїть речення, ускладнене однорідними членами речення.

122. Два – чотири – всі разом. I. Установїть послїдовнїсть словотворення слів у кожнїй групї.

1. Письменник, письмо, письменницький, письменний.
2. Веспийний, веспийка, веспийкуватий, веспа.

II. Утворїть словотворчий ланцюжок від слова *лід*.

 123. Помїркуйте над запитаннями.

1. Скїльки префіксів у словї *навздогїн*?
2. Чи однакове значення має словотворча частина *авто* в словах *автотортрет*, *автовїдповїдач*, *автомобїль*?
3. Чому в словї *лїкарня* видїляють два суфікси (*-ар* і *-н*), а в словї *сушарня* – один (*-арн*)?

 124. I. Позмагайтеся! З'ясуйте, що означають видїленї в словах словотворчі елементи грецького походження.

1. Телевізор, телескоп.	5. Бїбліотека, бїбліоман.
2. Термоядерний, термометр.	6. Агрокультура, агробізнес.
3. Псевдонїм, псевдонауковий.	7. Біологїя, бїомаса.
4. Демократїя, демографїя.	8. Телескоп, фїльмоскоп.

 II. Випишіть із тлумачного словника чи словника іншомовних слів кїлька слів із спільними словотворчими елементами (наприклад, *полї*, *лого*, *зоо*, *фїзїо*, *тека*). Визначте, що означають цї частини.

Мовленнєва ситуація

Фїнський підліток, який почав вивчати українську мову, витлумачив значення слів *гусар*, *жрець*, *забрало* так: *гусар* – пташник, що доглядає гусей; *жрець* – ненажера; *забрало* – вантажний автомобіль.

Пояснїть, чим викликанї помилки, чому хлопець саме так витлумачив значення слів. З'ясуйте значення і походження цих слів.

Основні орфограми у префіксах, коренях, суфіксах

Місце орфограми	Орфограми	Приклади
У префіксі	Букви <i>e, u, i</i> в префіксах <i>пре-, при-, при-</i>	<i>предобрий, прихід</i>
	Букви <i>з, с</i> у префіксах <i>роз, без, з- (зі, с-)</i>	<i>розказати, списати</i>
У корені	Орфограми, пов'язані із чергуванням голосних і приголосних звуків	<i>стелю – застила-ти, рука – руці</i>
	Подвоєння букв	<i>гілля, сілля</i>
На межі кореня і суфікса	Буквосполучення <i>-цьк-, -зьк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств-</i>	<i>козацький, птаство</i>
	Букви <i>ш, ч</i> в іменниках із суфіксом <i>-ин(а)</i>	<i>козаччина, Житомирщина</i>
У суфіксі	Букви <i>u, e(є)</i> в суфіксах <i>-ечок, -єчок, -ечк(а), -єчк(а), -ичок, -ичк(а)</i>	<i>діжечка, вогничок</i>
	Буква <i>u</i> в суфіксі <i>-ув(о)</i>	<i>вариво, печиво</i>
	Букви <i>u, i</i> в суфіксах <i>-ир, -ист, -изм, -ір, -іст, -ізм</i>	<i>бандурист, піаніст</i>
	Букви <i>u, i, e(є)</i> в суфіксах <i>-инн(я), -інн(я), -єнн(я), -єнн(я)</i>	<i>павутиння, звернення</i>
	Букви <i>o, e(є)</i> в суфіксах <i>-ов(ий), -ев(ий), -єв(ий)</i>	<i>овочевий, казковий</i>
	Букви <i>u, ї</i> в суфіксах <i>-ин, -їн</i>	<i>Ольжин, Марїїн</i>

125. Випишіть послідовно лише ті слова, у префіксах яких слід писати букву *з*.

..хвалити, бе..апеляційний, ..фотографувати, ..добути, бе..славний, ро..ставити, ..садити, ..початку, ро..хвалений, ро..фарбувати, ..топтати.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах другу букву кореня. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву одного з міст України.

126. І. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса *при-* або *пре-*. Якого значення надали префікси словам?

Солити, тиск, гнути, пишний, копати, міський, летіти, малий, сохнути, кріпити, сунути.

II. Складіть словосполучення з утвореними словами.

127. І. **Орфографічний тренажер.** Утворіть і запишіть від поданих слів нові за допомогою вказаних суфіксів. Підкресліть і поясніть орфограми в утворених словах.

1. *-ськ-*: Луцьк, Запоріжжя, Херсон, Дрогобич, Рига, латиш.

2. *-ств-*: юнак, убогий, козак, товариш, студент.

3. *-ин(а)*: вінницький, хмельницький, дніпропетровський, турецький.

4. *-ичок, -єчок*: вогник, верх, племінник, кошик, мішок.

5. *-ичк(а), -ечк(а)*: вулиця, рїчка, нїжка, ручка.

6. *-ов(ий), -ев(ий), -єв(ий)*: вїгер, груша, мовлення, алюмїній, гроші, замша, борщ, матч, мальва.

7. *-ин, -їн*: Софїя, Маруся, Галя, Коля, бабуся, свекруха.

8. *-инн(я), -їнн(я), -єнн(я)*: звільнити, горїти, озброїти.

9. *-ист, -їст, -изм, -їзм*: пейзаж, модерн, футбол, бульдозер.

II. З двома утвореними словами (на вибїр) складїть по одному реченню.

128. Випишіть спочатку іменники, у яких пропущено букву **е(є)**, а потїм тї, у яких пропущено букву **и**. Поясніть орфограми.

Сон..чко, дон..чка, кон..чок, поневол..ння, мїш..чок, лож..чка, кра..чок, кринич..чка, озбро..ння, мар..во, пал..во, травич..чка, напруж..ння, павуг..ння, перевез..ння, мїс..во, мороз..во, плет..во, книжк..чка, лїт..чко, вул..чка, пал..чка, рїч..чка, мереж..во.

129. *Попрацюйте в парах.* Складїть словниковий диктант (8–10 слїв) на орфограми в префіксах, коренях, суфіксах. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевїрте написання.

130. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкреслїть і пояснїть орфограми. Позначте морфеми, у яких є ці орфограми.

1. На Дону гарматними залпами коловся лїд і павич(е,о)вим п(е,и)ром виблискував на свїжих зламах (*Г. Тютюнник*). 2. Дїж(е,и)чка на дїж(е,и)чці, а зверху кит(е,и)чка (*Нар. творчїсть*). 3. Ро(з,с)кажїть, ро(з,с)кажїть менї, хмари: ви чоґо це тїкасте далї? (*П. Тичина*). 4. Пр(е,и)красне село стало ще милїшим, воно пр(е,и)бралося в зело, заквітчалося клеча(н,нн)ям (*Ю. Яновський*). 5. Ми пїдем, де трави похилї, де зорї в яснїй дал(е,и)нї, і карїї очї, і руч(е,и)ньки бїлї **ночами** насняться менї (*В. Сосюра*). 6. Нїжна блакитна хвиля, чиста й тепла, кидала на **берег** тонке мереж(е,и)во (*М. Коцюбинський*). 7. Щоґь є чаклунське в таємничостї нїчного цвіт(ї,е,и)ння, в мїсячнїм мар(е,и)вї й тишї свїтлїх акацї(є,їо)вих ночей (*О. Гончар*).

II. Змїнїть видїленї слова або доберїть до них спїльнокореневї так, щоб вїдбулося чергування звукїв. Запишіть слова парами, позначте в них коренї та запишіть звуки, якї чергуютьсѧ.

131. Складїть і запишіть твір-мініатюру про: а) ваш населений пункт та історїю його назви; б) пам'ятку історїї та культури вашого краю; 3) рїчку (озеро, парк, урочище, гори тощо) вашої мїсцевостї та історїю її назви. Використайте в текстї спїльнокореневї слова як засїб зв'язку речень та слова з орфограмами в значущих частинах слова. Підкреслїть і пояснїть ці орфограми.

Для вас, допитливї

Чи знаєте ви, що в давнї часи їснувало цїкаве слово **sold* (корїнь *sol* і суфікс *d*)? Спочатку воно означало «з сїллю», «солоний», потїм ширше – «приправлений», далї – «смачний», а згодом почало знов звужувати своє значення. Якщо ви хочете дїзнатися бїльше про походження слїв української мови (наприклад, *хлїб, цукор, страва* тощо), звернїться до книжки **А.П. Коваль «Слово про слово»**. Про те, що вам найбїльше сподобається в цїй праці, розкажїть однокласникам.

1. Найменшою неподільною значущою частиною слова є морфема (корінь, префікс, суфікс, закінчення). Вона є носієм певного лексичного чи граматичного значення.
2. Найбільш активним процесом у збагаченні лексики української мови є творення нових слів, які виникають на базі вже існуючих і сприймаються як похідні. Розрізняють кілька способів словотворення.

§ 9. Стилїстичні особливості значущих частин слова. Стилїстичні засоби словотвору

*Про те, якого стилїстичного забарвлення надають
словам і висловлюванням деякі префікси та суфікси, а також
про стилїстичні функції складних слів*

132. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Поміркуйте, чому виділені в тексті слова автор називає ніжними і чому лише вжиті доречно вони збагачують наше мовлення.

ПЕСТЛИВІ СЛОВА

Українська мова витворила багато-багато пестливих слів, якими опоетизовано світ. Напевне, найбільше таких слів утворено від слова *мати...* Мати народила нас, навчила говорити й запалила в серці вічне світло пісні. Серце завжди лине до матері, до рідного дому, яблунь і вишень у цвіту, журливої річечки, запашного луку, першої стежини, яка кличе на батьківські пороги. Тому матір опоетизовано в найніжніших словах *мама, матінка, матіночка, матуся, мамусечка, матусенька, мамонька, мамочка, мамуня, мамуся...* Ці слова оповиті ніжним сумом, святощами, величчю матері.

Із глибини найвірнішого материнського серця, від материнської ніжності й доброти народилися зменшувально-пестливі слова, наповнені любов'ю до дітей. Це слова *дитинка, дитинонька, дитиночка, дитинятко, дитинчатко, дитятко, дитяточко, дітки, дітоньки, діточки, доня, доненька, донечка, дочечка, синок, синочок, синочечок, синуньо, синуньцьо, синонько, синеня, синятко.*

Ніжні слова збагачують наше мовлення. Якщо їх, звичайно, вжити доречно. Ці слова витворив народ, виколихав у своєму серці, зігрів теплом душі своєї й віддав у спадок нам. Користуймося цим скарбом уміло і творчо (За *І. Вихованцем*).

133. Прочитайте речення в обох колонках. Поміркуйте, речення якої колонки більш експресивні, виразні. Завдяки яким словам цього досягнуто і як утворено ці слова? Зробіть висновок про стилїстичне застосування словотворчих засобів.

1. Посіявся рясний дощ.
2. Перед нами розкинувся ліс.
3. Здалося, що десь близько пролетіла сова.

1. Посіявся рясненький дощичок.
2. Перед нами розкинувся лісище.
3. Здалося, що десь близько-близько пролетіла сова-нічниця.

Стилїстичні особливості морфем

Стилїстичні можливості словотвору виявляються при зіставленні слів, які мають однаковий корінь і значення, але різне словотворче оформлення. Наприклад: *вітер* – *вітерець*, *вітрище*; *далеко* – *далеко-далеко*, *далеченько*, *далекувато*.

У наведених прикладах слова праворуч емоційно забарвлені, вони надають мовленню стилїстичної виразності та експресивності.

Можливості суфіксів

Одним з найбільш стилїстично виразних словотворчих засобів є суфікси. Наприклад: 1. *Ой у полі озерецько, там плавало відерецько* (Нар. творчість). 2. *Для виробництва біологічного світла потрібен молекулярний кисень* (З посібника).

Стилїстичне забарвлення суфіксів		
Суфікси	Особливості суфіксів	Приклади
-ість, -ств(о), -цтв(о), -зтв(о), -от(а), -анн(я), -енн(я), -инн(я), -тнн(я), -ізм (-їзм), -изм та ін.	Утворюють слова з абстрактним, узагальнювальним значенням, назви опередмеченої дії.	<i>громадськість, людство, збирання, реалїзм</i>
-альн-, увальн- (-ювальн-), -арн- (-ярн-), -ичн-, -ичн- (-їчн-)	Характерні для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів	<i>соціальний, гуманітарний, історичний</i>
-ист-, -уват-, -атист-		<i>азотистий, цукристий</i> (слова-терміни)
-к-, -ок-, -очок-, -ичок-, -очк-, -ик-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -н-, -в-, -иц-, -уц- (-юц-), -иськ-, -юх-, -ил-, -л-	Утворюють емоційно забарвлені слова. Характерні для художнього і розмовного стилів	<i>рідненький, гайочок, котище</i>

Зверніть увагу! Слова із суфіксами позитивної і негативної оцінки мають виразне емоційно-експресивне забарвлення. Приєднуючись до основи слова, ці суфікси вносять додаткові відтінки здрібності, пестливості, ласкавості, ніжності, зневаги, згрубілості тощо.

Можливості префіксів

Стилїстично виразнішими роблять слова і префікси. Особливої експресії набувають слова, у яких повторюється або комбїнується з іншими префіксами префікс *по-*. Наприклад: *Притаїлося все, пополохалось перед з'явищем тучі грізної...* (М. Стельмах).

Префікси *па-, пра-, уз-* та інші надають словам відтінок урочистості. Наприклад: *Паморозь розкішним мереживом покрила нерухомі дерева* (М. Стельмах).

За допомогою префікса *не-* виражається негативний, зневажливий відтінок. Наприклад: *недотепа, нездара*.

Можливості складних слів

Стилїстичне забарвлення складних слів пов'язане здебільшого з новим значенням, що виникає внаслідок поєднання слів або основ слів. Складні слова виконують різні стилїстичні функції:

- уживаються як терміни в науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилях (*гідроканал, кіловат-година*);
- виражають різноманітні емоційно-експресивні відтінки в художньому стилі (*грозозвукій, смуток-жаль*).

Наприклад: *Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплій* (Марко Вовчок).

134. I. Прочитайте слова. Визначте усно в них суфікси та префікси і з'ясуйте, як ці морфеми впливають на значення слів. Які з цих слів характерні для художнього мовлення, а які – для наукового?

Становлення, формулювання, архаїзм, архаїчний, посередництво, упертюх, бурмило, тонісінький, ординарний, рівнесенький, гостинчик, порозходитись, прадавній, історизм, дійсність, нездара, пагіння, хлопчисько, хатиночка, звірятко, вовчище, водиця.

II. Складіть з одним словом (на вибір) речення, ускладнене однорідними членами речення.

135. I. Прочитайте тексти. Обґрунтуйте їхню належність до певних стилів. Поясните, як впливають словотворчі засоби на стильове забарвлення текстів.

ХРАМ ХРАМІВ

Колись Сковорода казав про те, що людина – то Божий храм. І було в цих словах дивовижне захоплення величчю людини, її красою, довершеністю, її богорівністю... І нехай це ідеалізм, але ж скільки в ньому віри в людину, в її велич. Так, найбільшим храмом, «храмом храмів» є на землі Людина. Не звір, а людина з сонячним серцем. Так, у днів кривавим вири загубилися стежки до цього храму храмів – але ж неодмінно треба знайти їх, треба знайти шлях до того, щоб світом правила Людина, а не антилюдина, породжена світом зла, визиску, грубого матеріалізму (*С. Тельнюк*).

ЗУСТРІЧ

За возами, спираючись на костур, тупає жвавенька бабуся...

– Здрастуйте, – здороваються діти до бабусі й як одно низенько вклоняються.

Бабуся спинилась.

– Здорові, діточки, а чого ж це ви, голуб'ята, всі такі зелені?

Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очима: мовляв – хто ж його знає.

– Ну, а де ж ваша мама? – питає бабуся, приглядаючись до чорних тенет очок на дітях.

Дівчинка убік показала очима.

– У хуторі – горниці панам прибирають.

Зорять усі на бабуся, чогось сподіваються.

Побідкалась старенька, стала жалувати дітей.

– Гарні, любі діточки... а гостинчика немає, ластів'ята, – не купила (*С. Васильченко*).

ПЛАВАЛЬНИЙ МІХУР

Плавальний міхур – це порожнистий орган у тілі водяних тварин, що регулює середню щільність при їхньому переміщенні на ту чи іншу глибину. За допомогою цього пристосування риби зберігають рівновагу у воді. Йдучи на глибину, риба підтримує в плавальному міхурі тиск, для чого безперервно підкачує кисень із крові. При спливанні, навпаки, кров посилено вбирає кисень з міхура. Таке підкачування і вбирання – процеси досить повільні, тому при швидкому витягуванні риби з великої глибини кисень не встигає розчинитися у крові, й міхур, роздуваючись, розриває рибу. У морських вугрів на такий випадок передбачений запобіжний клапан: при швидкому спливанні він відкривається й випускає кисень з міхура (*З посібника*).

II. Випишіть із кожного тексту по 3–5 слів із стилістично забарвленими морфемами.

136. Мозковий штурм. Чи однакова стилістична роль засобів словотвору в різних стилях мовлення? Обґрунтуйте думку.

137. Утворіть від поданих слів за допомогою суфіксів позитивної чи негативної оцінки нові слова. Утворені слова запишіть, позначте в них морфеми, назвіть твірну основу. Для якого стилю мовлення характерні ці слова?

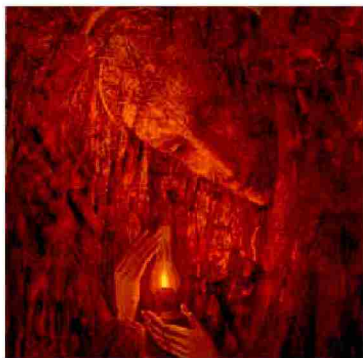
Малий, ніч, здоровий, пташка, важкий, страх, злий, страшний, ліго, сила, вовк.

138. Позмагайтеся! 1. Хто утворить від слова *бабуся* найбільше слів з новим відтінком значення за допомогою суфіксів позитивної оцінки?
2. Хто утворить від слова *кіт* найбільше слів з новим відтінком значення?

139. Попрацюйте в парах. Доберіть кожен по 5–7 слів із суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення або вживаються на означення згрубілості, збільшення. Прочитайте ці слова однокласнику (однокласниці), запропонуйте пояснити значення й емоційне забарвлення слів, а з одним словом (на вибір) скласти речення.

140. I. Прочитайте виразно вірш. Поясніть, які зорові образи змальовує автор. Якими почуттями наповнений твір?

Чоловіче мій, запрягай коня.
То не кінь, а змій, миготить стерня.
Доберемося за три години
За стонадцять верст до родиночки.

Чуєш, роде мій, роде, родоньку,
Чом бур'ян пішов по городоньку?
Роботящий мій з діда-прадіда,
Двір занедбаний – Боже праведний.

Ой ти ж, роде мій, мій ріднесенький,
Хоч би вийшов хто, хоч однесенький.
Що ж це двері всі позамикапі,
Чи приїхали ж ми некликані?

I. Марчук. Струни печалі і надії

Дев'ять день душа ще пручається,
А тепер вже десь розлучається.
Ту морквиночку, тую квітоньку
Не прополеш із того світоньку.

Люди згадують – ми навідались,
От ми, родоньку, перевідались...

Чоловіче мій, запрягай коня.
То не кінь, а змії, миготить стерня...

(Л. Костенко)

- II. Назвіть у тексті словотворчі засоби і з'ясуйте їхню стилїстичну роль.
III. Поясніть написання складних слів.

141. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть слова із суфіксами та префіксами, які надають словам і мовленню стилїстичного забарвлення. Виділіть ці морфеми і поясніть їхню стилїстичну роль.

1. Сон(е,и)чко племенисте гралосся в небі вітрець жвав(е,и)нько хитав деревами що попадалися де-не-де по дорозі і шумів у міських садочках (*Марко Вовчок*). 2. Як гляну на тебе – така ти невеличка моя перепеличко а голосочок-то який! Тонес(е,и)нький милес(е,и)нький такий! (*Л. Глибов*). 3. Із якого ти саду чудова роже? Тебе й морозище зв'ялити не може! (*А. Кримський*). 4. Все те що мало згоріти згоріло тільки сумно чорнів обпалений комин та осінній вітрисько бабрався в попелі, вишукючи поодинокі жарини (*А. Дімаров*). 5. Пр(е,и)стосувавшись до сезонного живле(н,ння) і розмноже(н,ння) кити утворили кілька біологічних груп (*З посібника*). 6. Все ніби в колі віковим любов розлука весни грім все ніби вогкості луна прадавня тиха таїна (*А. Малишко*). 7. Попоходиш за плугом попотягаєш чепіги то й, зрозуміло, втома бере своє (*О. Ковінка*). 8. Ой у полі три кринич(е,и)ньки, любив козак три дівчиноньки (*Нар. творчість*).

- II. Поясніть орфограми в суфіксах і префіксах.
III. Наведіть приклади вживання слів із зменшувально-пестливими суфіксами в усній народній творчості.

Зверніть увагу! Для текстів наукового стилю властиве широке вживання аббревіатур, проте ці скорочення мусять бути загальноприйнятими в мові науковців, уніфікованими, а також відповідати правилам орфографії. Наприклад: *ВНС* (вегетативна нервова система), *унікод* (універсальне кодування).

142. I. Утворіть і запишіть аббревіатури від поданих сполучень слів. Вимовте правильно аббревіатури і поясніть, як вони утворені (з початкових букв, звуків або частин слів). З яким стилем мовлення співвідносні ці слова?

Конструкторське бюро, магнітна резонансна терапія, цитологічна діагностика, Національна академія наук України, синдром набутого імунodefіциту, теплова електрична станція, біологічна хімія.

- II. З двома утвореними аббревіатурами складіть речення.

Із глибин мовознавства

Наукова мова, як правило, уникає вживання слів зі зменшувально-пестливими суфіксами (-ок, -очок та ін.), бо вони надають небажаного в такому випадку відтінку пестливості. Більше того, якщо слова з такими суфіксами і потрапляють до цього стилю, то вони позбавляються емоційно-експресивних відтінків. Наприклад, у загальнонародному значенні слова *мозочок, шлуночок* являють собою зменшувально-пестливі утворення від *мозок, шлунок*, а в науковій мові вони є анатомічними термінами (*шлуночок* – частина порожнини серця).

Так само слова з книжними суфіксами (-ість, -ізм, -арн- та ін.) зрідка можуть використовуватися в художньому й розмовному стилях. Наприклад: *Як шумлять зблідлим листом клени під безладну **квалпівість** хмар!* (О. Булига).

143. І. Прочитайте тексти. Простежте, як суфікси здрібнілості, пестливості в поєднанні з основами книжних слів надають об'єктові зображення гумористичних відтінків.

Лист синові

«Дорогий синочку Петрусику! Уже сьома днинка, як ти від нас ту-ту в табір відпочинку. Ми так хвилюємося, бо ж ти вперше без матусеньки й татусенька. Будь цяця, мий рученятка. А головне, не дружи з поганими, невихованими дітками – вони навчать тебе всяких дурниць. Будь здоровенький!»

Лист батькам Петруся

«Шановні Петрусикові матусенько й татусеньку! Поспішаю потішити, що ваш синочок поки що живенький та здоровенький. Дуже жвавенький хлопчинка. У перший же вечір він закоротив двигунчика, і ми досі сидимо без світла. Ремонтик обійдеться нам в одну тисячку. Має дуже великий потяг до природоньки – у лісочку розпалив багаттячко, від якого згоріло 2,5 га сосничка, у результаті чого нам подано рахуночок на три тисячки. Уранці намагався провести з Петрусиком виховну бесіду... Після цієї розмовоньки я написав заявочку про звільнення за власним бажаннячком.»

Вашого посланнячка Петрусикові ще не віддав – він туп-туп з динамітиком на ставочок глушити рибоньку.

З табірним привітиком директор Давидюк-Вовченко».

II. Прочитайте тексти вдруге, замінюючи емоційно забарвлені слова словотворчими синонімами з нейтральним значенням. Що, на вашу думку, за такої заміни втратять тексти?

III. Випишіть три слова, що створюють комічний тон текстів. Визначте їхню будову та спосіб словотворення.

144. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Доберіть із підручника географії, біології чи фізики невеликий уривок, у якому використовуються словотворчі засоби стилістики. Обґрунтуйте стильову належність тексту.

Варіант Б. Доберіть із твору Лесі Українки «Лісова пісня» або М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» невеликий уривок, у якому використовуються словотворчі засоби стилістики. Поясніть роль цих засобів.

145. Розгляньте ілюстрацію. Доберіть для її опису емоційно забарвлені слова, утворені різними словотворчими засобами. Складіть усно за картиною невеликий опис (6–8 речень), використовуючи дібрані слова.

П. Басанець. Материнство

146. Складіть і запишіть невеликий текст (6–8 речень) у науковому або публіцистичному стилі на довільну тему, використовуючи словотворчі засоби стилістики. Підкресліть відповідні слова у вашому тексті.

1. Словотворчі засоби відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні слів. Якщо в тексті жито такі слова, то його стилістична виразність посилюється.
2. Основна роль у стилістичному забарвленні слів належить префіксам і суфіксам. При цьому більш виразними є суфікси, які творять емоційно забарвлені слова та слова з абстрактним, узагальнювальним значенням.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

147. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. Опрацювавши теми з будови слова, словотвору, стилїстики, я зрозумїв (зрозумїла), що...
2. Найскладнїшим під час опрацювання матерїалу для мене було...
3. Свої знання з тем роздїлу я б оцїнив (оцїнила) на...

148. Тест для самоперевїрки.

1. Установїть вїдповїднїсть (один приклад є зайвим):

<i>Схеми</i>	<i>Приклади</i>
1	А прив'язаний;
2	Б тенїсний;
3	В журї;
4	Г гай; Г приїзд.

2. Установїть вїдповїднїсть (одна пара слїв є зайвою):

<i>Способи словотворення</i>	<i>Приклади</i>
1 суфіксальний;	А записати, надзвичайний;
2 префіксальний;	Б подорожник, настїльний;
3 префіксально-суфіксальний;	В допис, передїл;
4 безафіксний.	Г спортбаза, лїсосмуга; Г крижина, вїконний.

3. Літеру с треба писати в усіх словах рядка:

- А бе..коштовний, ..казати, ..керований;
 Б ..формува̀ти, пере..кочити, ..фотографувати;
 В ..плегений, ..питати, ..шити;
 Г ..тягну̀ти, ро..тлумачити, не..терпний;
 Г ..фальшувати, бе..смертя, ..хвалити.

4. Літеру о треба писати в суфіксах усіх слїв рядка:

- А дощ..вий, овоч..вий;
 Б груш..вий, січ..вий;
 В грош..вий, малин..вий;
 Г степ..вий; памаранч..вий.

5. Стилїстичної виразності надають морфеми усім словам у рядку:

- А архїважливий, узголів'я, сонячний;
 Б возрадуїся, попоходив, хлопчисько;
 В яблучний, ріжечок, порозходилися;
 Г мозочок, ворїженьки, вилїтати.

6. Стилїстичні засоби словотвору наявні в реченні:

- А Рїку тїсні здавили береги, а їй би волї, щоб вода шумїла і до козацьких степових могил вологими вустами жебонїла (*Г. Дудка*).
 Б Ось і сонце. Вся природа радїє йому: смїються поля, дзвенять у повітрі бджоли, птахи розспївалися в дїбровї (*Ю. Збанацький*).
 В Дитинонька пресвята, така ясна, мов зоря, спочиває тихо, тихо в тихїм снї (*Нар. творчїсть*).
 Г І хочеться бути дужим, і хочеться так любити, щоб навіть каміння байдуже захтіло ожити і жити! (*В. Симоненко*).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які є морфеми в українській мові? Що між ними спільного й відмінного?
2. Чим похідні слова відрізняються від непохідних? Наведіть приклади.
3. Користуючись відповідною таблицею в додатках, охарактеризуйте основні способи словотворення в українській мові.
4. Які основні чергування звуків можливі в корені слів при словотворенні та словозміні? Наведіть приклади.
5. Назвіть основні орфограми в префіксах. Наведіть приклади.
6. Назвіть основні орфограми в суфіксах. Наведіть приклади.
7. Пригадайте кілька крилатих висловів зі словами, які утворені способом переходу з однієї частини мови в іншу.
8. Як впливають слова, творені різними засобами, на стилістичне забарвлення тексту?
9. Як впливають на стилістичне забарвлення слів суфікси і префікси? Наведіть приклади слів із суфіксами позитивної і негативної оцінки.
10. Які стилістичні функції виконують складні слова? Наведіть приклади.

Проект

Проведіть у класі круглий стіл на тему «**Географічні назви нашого краю**».

Для цього об'єднайтеся в групи по 2–4 учні і підготуйте невеликі повідомлення про похідні географічні назви вашого населеного пункту, району чи області (назви сіл, міст, мікрорайонів, кутків, вулиць, рік, гір, лісів, парків, урочищ). Зверніть увагу, що йдеться лише про ті назви, які утворені певним способом словотворення, є похідними від інших слів.

Також можна підготувати відповідні фотоматеріали, карти, запросити старожилів, музейних працівників, істориків.

План підготовки повідомлення

- Обрати географічну назву (кілька назв), про яку ви готуватимете повідомлення.
- Поцікавитися у старожилів, краєзнавців, учителів, знайомих, що їм відомо про цю назву. Скористатися відповідною довідковою літературою. З'ясувати, у який час могла виникнути назва і хто її міг дати.
- Визначити, від якого слова походить назва, вказати спосіб словотворення та морфеми.
- Якщо у вас з'явилася власна гіпотеза походження назви, спробувати її довести.

Рекомендована література

- *Коваль А.* Знайомі незнайомці: Походження назв населених пунктів України.
- *Кругляк Ю.* Ім'я вашого міста.
- *Передрій Г., Карпенко Т.* У світі власних назв.
- *Цимбалюк В., Пасічник Ю.* Колиска українського народу.
- *Янко М.* Топонімічний словник-довідник України.

Мовні поради

Не так уже й рідко чуємо в неофіційному, а то й офіційному мовленні: «На Одещині живе багато *болгарів*; повернення кримських *татарів* на рідну землю» тощо. З погляду мовних норм такі форми є помилковими. Іменники чоловічого роду з випадним *-ин* у множині мають нульове закінчення родового відмінка; решта закінчується на *-ів*: *львів'ян-ин* – *львів'яни* – *львів'ян*; *болгар-ин* – *болгари* – *болгар*; *татар-ин* – *татари* – *татар*. Але *поляк* – *поляки* – *поляків*; *солдат* – *солдати* – *солдатів*; *народ* – *народи* – *народів* (О. Пономарів).

* * *

«Хочете переконатись у цінних властивостях в'єтнамських кабачків? Розводьте їх на своєму городі», – закликає одне видання. *Розводять* когось або щось у різні боки; молоко водою тощо. А кабачки та інші рослини *виращують*. Тому утворення типу *буряковод*, *картопковод*, *лісовод*, *рослиновод*, *садовод* і под. для української мови неприродні. Їх увели до словників та в засоби масової інформації адміністративно-командними методами теоретики й практики злиття мов. Замість таких слів у нашій мові вживані однокореневі утворення *буряківник*, *картопляр*, *лісівник*, *рослинник*, *садівник*. Так само творимо назви, пов'язані з тваринництвом: *оленяр*, *свинар*, *скотар*, *гусівник*, *кролівник*, *звірівник*, *собаківник*, а не *оленовод* і т. д.

Двокореневі слова на *-вод* також є в нашій мові, але вони пов'язані з тими професіями, де справді когось чи щось водять: *вагоновод*, *екскурсовод* (О. Пономарів).

Говоріть правильно!

Правильно	Неправильно
зворушлива зустріч	хвилююча зустріч
панівна ідея	пануюча ідея
прийдешнє свято	наступаюче свято
мийні засоби	миючі засоби
разючі результати	вражаючі результати
водоплавні птахи	водоплаваючі птахи
зволожувальний крем	зволожуючий крем
приваблива пропозиція	приваблююча пропозиція
переконливий доказ	переконуючий доказ
домінантна риса	домінуюча риса
координаційний центр	координуючий центр
зраділий учень	радіючий учень
навколишнє середовище	оточуюче середовище
знеболювальний засіб	обезболюючий засіб
життєствердні настрої	життєстверджуючі настрої
керівна еліта	панівна еліта
чинний закон	діючий закон

КОЛИШНІ РОДИЧІ

У сучасній мові вже не сприймаються як **спільнокореневі** слова *жир* і *жити*, а колись вони належали до одного гнізда. Перше мало значення «корм, годівля, їжа», друге, його твірне, – «жити, годуватися». Носії мови зараз навряд чи співвідносять *смородину* зі *смородом* у значенні «сильний запах», *столицю* зі *столом* у значенні «престол» і так далі. Сьогодні *корито* ніхто не пов'язує зі словом *кора*, а в давнину це був виріб з кори дерева. Званий усіма *осокор* теж мав у своєму складі корінь *-кор-* і був до того ж складним словом. Його перша основа пов'язувалася зі словом *осина*, друга – з *корь* (кора).

Розпад колишніх єдиних гнізд відбувається тому, що значенні зв'язки між словами, які входять до них, поступово слабнуть або зовсім втрачаються (За Н. Клименко).

Цікаво знати

- В Україні налічується понад 50 назв населених пунктів з коренем *город* (Самгородок, Вишгород, Звенигородка). У період Київської Русі це слово означало *обгороджене поселення, укріплене товстими стінами і вежами*.

- Суфікс *-ів* у назвах міст Харків, Фастів, Бердичів та інших свідчить про те, що ці слова, найімовірніше, утворено від чоловічих імен (прізвищ).

- Назви багатьох річок України утворено суфіксальним способом від слів, які вказують на особливість місцевості навколо цих водойм. Наприклад, річки Кам'янка, Березянка.

- В українській мові максимальна кількість морфем у слові становить дванадцять. За даними мовознавців, слів з 9–12-ма морфемами менше одного відсотка.

Як це було

ТАМ, ДЕ МАЛА БУТИ БРАМА

Усі ми знаємо слово *порт*. Та не кожний скаже, звідки воно. Адже *porto* по-латині – «ношу»; *портмоне* (гаманець) – «нести монети», *портфель* – «нести аркуші». Походження слова *порт* пов'язують з давньоримським звичаєм. При заснуванні міста римляни оточували його стіною. Але перед тим, як вимурувати її, місце оборювали плугом. Там, де мала бути міська брама, не орали, а несли плуга на руках. Отже, *porta* буквально означає «місце, де плуга несли на руках». Звідси значення *porta* – «двері».

Тепер нам стає зрозуміло, чому служник, який стоїть біля дверей готелю, називається *порт'є* і звідки походить слово *порт'єра* (завіса, що затуляє двері) (Є. Чак).

ПРАЦЬОВИТІ СУФІКСИ

Якщо придивитися до **найменувань професій**, то можна помітити, що при їх творенні використовуються традиційні для української мови способи словотворення. З давніх-давен для творення назв людей за фахом «працюють» суфікси *-ик, -івник, -ар (-яр), -тель, -я, -ець, -ист (-іст), -ер, -ор, -аль, -ух (-юх), -ент*. Наприклад: *бібліотекар, швець, юрист, архітектор, коваль, конюх, кореспондент*. Однак у сучасній мові частина суфіксів здала свої позиції. Тепер за цим призначенням рідко вживаються суфікси *-аль, -ич, -ій, -ух*.

Грецька основа *-лог* оформляє складні слова – назви спеціалістів за предметом їхньої професійної чи наукової діяльності (*біолог, геолог, психолог, епідеміолог*).

Велика кількість найменувань професій утворюється внаслідок складання слів або основ слів (*інженер-будівельник, електромік*).

Типовим визнається напрямок похідності від осіб чоловічого роду до жіночого. Наприклад: *вчитель* → *вчителька*, *лікар* → *лікарка*. Однак в українській мові трапляються й випадки творення слів зворотним способом. Так, слово *дояр* утворилося від слова *доярка* (За Н. Клименко).

I таке буває

КВАКАЙТЕ НА ЗДОРОВ'Я

Є мови, які «люблять» приголосні в певному місці слова чи складу. Наприклад, склади китайської мови можуть починатися на будь-який приголосний, а закінчуватися – лише на [й], [н], [н']. Ескімоські слова не можуть закінчуватися такими звичними для нас звуками, як [в], [ф], [н], [л], [р]. У корейській мові будь-який глухий приголосний, потрапляючи в оточення голосних, стає дзвінким.

В усіх мовах світу звуки творяться шляхом видихання повітря, у бушменській мові – навпаки. Ці звуки називаються клацаючими, або кліксами. Наприклад, є звук «квакаючий», є звук, що нагадує хлопання пробки, є навіть звук, подібний до звука поцілунку. В одній з бушменських мов кількість кліксів становить 60 %. Коли розмовляють такою мовою, створюється дивне враження якогось клацання, всмоктування, хлопання пробки, квакання тощо (*Із журналу*).

*У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слові свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу,
Тільки воно єднає різні людські береги.*

П. Воронько

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ЛЕКСИКИ, ФРАЗЕОЛОГІЇ, СТИЛІСТИКИ

Ви знатимете:

- зміни в лексичній системі української мови;
- лексичні одиниці;
- стилістичні засоби лексикології та фразеології.

Ви вмітимете:

- доречно використовувати в мовленні лексичні одиниці – професійні слова, терміни, власне українську лексику, синоніми, фразеологізми;
- визначати стилістичні функції лексичних і фразеологічних одиниць;
- користуватися довідковою літературою, словниками;
- укладати термінологічні словнички.

Лексикологія – це розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови.

§ 10. Лексика української мови за походженням. Зміни в лексичній системі

Про успадковані слова і запозичення, застарілі слова і неологізми, а також про стилістичні особливості цих лексичних одиниць

Пригадайте

- На які групи поділяється лексика української мови за походженням?
- Чим відрізняються історизми від архаїзмів?
- Які слова називаються неологізмами?

149. І. Прочитайте слова (словосполучення). Визначте, які з них: а) були неологізмами багато десятиліть тому; б) були неологізмами ще відносно недавно; в) є неологізмами сьогодні. Поміркуйте, чому ці слова (словосполучення) з'явилися в мові, чому перейшли до активної лексики і за яких умов стануть застарілими. Зробіть висновок про те, яких змін і чому зазнає лексична система мови в процесі розвитку.

Банкомат, евро, космонавт, ракета, MP3-плеєр, жалюзі, комп'ютер, радіо, чат, флешка, супермаркет, Інтернет, євроремонт, електрика, бейсбол.

II. Наведіть і запишіть кілька прикладів неологізмів нашого часу.

Лексика за походженням

Близько 90 % української лексики – це успадковані слова, а решта – слова іншомовного походження.

Лексика за походженням	
Успадковані слова	Слова іншомовного походження
Спільноіндоевропейські слова (<i>брат, вода</i>)	Запозичення зі слов'янських мов: старослов'янізми, русизми та ін. (<i>святиня, чудеса</i>)
Спільнослов'янські слова (<i>дума, ліс</i>)	Запозичення з неслов'янських мов: грецизми, латинізми, слова англійського походження тощо (<i>театр, гуманізм, рейтинг</i>)
Спільносхіднослов'янські слова (<i>урожай, дешевий</i>)	
Власне українські слова (<i>віхола, височінь, правник</i>)	

Зверніть увагу! Спільноіндоевропейські та спільнослов'янські слова збереглися відповідно в багатьох індоевропейських і слов'янських мовах, зазнавши, безперечно, різних змін. Порівняйте: укр. *син*, польське *syn*, англ. *son*, нім. *Sohn*.

Власне українські слова

До власне української лексики належать слова, що виникли на українському ґрунті. Цих слів немає в інших мовах. Наприклад: *вщухати, загалом, зайвий, линути*,

залїзниця, лїтак, людина, сунїці, мрія, плекати, смуга, гарний. До власне української лексики належать також слова, витворенї українською мовою від спїльних з іншими мовами коренїв. Наприклад: *водій, робїтник, скрипаль, осторонь, миттю, бїгцем, обмаль, удосвіта*.

Змїни лексики

У процесї історичного розвитку словниковий склад кожної мови зазнає рїзних змїн. Так, деякі слова перестають бути загальноживаними, звужують сферу свого поширення і поступово **виходять з ужитку**. Крім того, лексика постійно **поповнюється новими словами**, зокрема й іномовного походження, які стають загальнонародним надбанням. Однак при цьому основна маса слїв залишається без змїн. Наявність такого ядра лексики забезпечує поколінням можливість спілкуватися.

Ступїнь уживаностї слїв

За ступенем уживаностї лексика подїляється на **активну** і **пасивну**.

Застарїла лексика

До застарїлої лексики належать **історизми** й **архаїзми**. Перші виходять з активного вжитку, тому що певні поняття перестають бути актуальними в життї певного суспїльства, а другї – тому що окремі назви замїнюються іншими. Наприклад: *князь, кошовий, бунчук* – історизми; *гудець* (спївець-пророк), *словесá* (слова) – архаїзми. Історизми не мають синонімїв у сучасній мові.

Стилїстичнї особливостї

У художньому і публіцистичному стилях за допомогою застарїлих слїв твориться колорит минулих віків, передається національно-історична своєрїдність зображуваної епохи. Цї слова є також засобом створення урочистого, піднесеного чи іронїчного колориту.

У науковому стилї застарїлі слова, зокрема **історизми**, є засобом найменування певних історичних реалїй і використовуються як терміни. В **офіційно-діловому** стилї застарїла лексика може вживатися з метою створення високої урочистостї.

Загально-мовнї неологізми

Неологізми подїляються на загальномовнї й авторські. Виникнення загальномовних неологізмїв спричинене потребою давати назви новим предметам, явищам, поняттям, які постають унаслідок розвитку науки і техніки, культури, соціальних і політичних змїн у суспїльствї.

Стилїстичні
особливості

Наприклад: *нейрокїбернетика* (розділ науки), *блог* (веб-сайт), *пентхаус* (квартира на даху), *цифрове телебачення*.

Крім того, повертаються з небуття несправедливо вилучені колись слова (зокрема, власні назви), які теж на певний час стають неологізмами. Наприклад: *Маріуполь*, *Луганськ*, *потяг* (поїзд), *мапа* (карта), *світлина* (фотокартка), *летовище* (аеропорт).

Загальномовні неологізми використовуються в усіх стилях мовлення, але насамперед в офіційно-діловому, науковому та публіцистичному. У мові художніх творів і публіцистиці неологізми, крім функції найменування понять, можуть відтворювати колорит певного періоду в розвитку суспільства, надавати мовленню урочистого звучання.

Зверніть увагу! Неологізми сприймаються як нові, поки новими їй незвичними є позначувані ними поняття. Закріплюючись у мовленні, ці слова поступово втрачають відтінок новизни і переходять до активної лексики.

Авторські
неологізми

Авторські неологізми вживаються переважно в окремих художніх і публіцистичних текстах і не перетворюються на загальноживані слова. Митці створюють новотвори з метою увиразнити певне явище чи поняття, надати тексту урочистого, підсесного звучання, викликати в читачів образно-естетичні асоціації. Наприклад: *Садами бродить брунькоцвіт, а в небі злотороз* (П. Тичина).

І. Занкїєвський.
Місячна дорїжка в морі

150. І. Прочитайте виразно текст уголос. Знайдіть власне українські слова. Простежте, чи надають вони тексту відтінку невимушеності, легкості.

Сонце сіло. Надворі почало смеркати. Море почорніло, тільки біліла пересип, неначе довгий клапот білого полотна.

Настала ніч. Надворі стало тихо, як у хаті, тільки море лащилось до берега легесенько хвилею й ледве шелестіло на піску.

Тим часом сходив повний місяць, неначе виринав з чорної хвилі. Маленька червона стежка заблищала десь далеко на морі під самим місяцем, неначе на сотню верстов. Місяць тихо, крадькома викотивсь увесь на небо, неначе через велику силу виліз із води (І. Нечуй-Левицький).

ІІ. Доберіть і запишіть до двох ужитих у тексті власне українських слів (на вибір) спільнокореневі. Розберіть дібрані слова за будовою.

↑ III. Виділені слова перекладіть російською й англійською чи німецькою мовами. Які висновки щодо їхнього походження можна зробити? За потреби скористайтеся етимологічним і перекладними словниками.

151. Мозковий штурм. Коли почала формуватися власне українська лексика? Чи поповнюється вона новими словами в наш час? Як відрізнити слова цієї групи від інших?

Із глибин мовознавства

Власне українська лексика є найчисленнішим розрядом, бо сюди належить велика кількість слів, утворених від успадкованих та іншомовних слів за допомогою властивих українській мові словотворчих засобів. Наприклад, від слова спільноіндоєвропейського кореня *жінка* на українському ґрунті виник іменник *жіноцтво*. Похідними від коренів, спільних для всіх слов'янських мов, є українські прислівники *нишком*, *вистрибом*, *наздогад* і под. А від кореня *роб*, який характерний для східнослов'янських мов, утворилися власне українські слова *робити*, *виріб*, *виробництво*, *робітник*, *виробничий* та ін.

📖 **152.** I. Випишіть власне українські слова, виділіть у них корені. З'ясуйте, які з цих слів утворено від спільних з іншими мовами коренів. За потреби скористайтеся етимологічним і перекладними словниками.

Багаття, мрія, злотий, директор, мама, гарненько, прізвище, виробництво, міркувати, демократія, освіта, крутько, син, гімнастика, суніці, священний, горілиць, математика, віч-на-віч, дуб, сузір'я, діяч, очолити, аул, віхола, годинник, брат, завдяки, бігцем.

II. Складіть речення з двома виписаними словами (на вибір).

153. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Що виражає заголовок тексту – тему чи основну думку?

СКЕЙТБОРД*

Коли на морі папував штиль, любителі серфінгу брали дошки, прикріплювали до них звичайні коліщата і йшли кататися на асфальті. Так у 50-х роках минулого століття в Каліфорнії (США) з'явилися перші у світі скейти.

Спочатку тинейджери в основному просто довільно каталися на дошці, використовували її як своєрідний аналог самоката. Усе, що вимагалось на той час, – стійко триматися на скейті й об'їжджати різні перепони. Проте згодом ентузіаст Ларрі Стівенсон став популяризувати скейтборд як вид спорту. З'явилися перші команди скейтістів, почали проводитися змагання. Деякі спортсмени навчилися робити унікальні для того часу речі. Вони стрибали на скейті, стояли на ньому на руках, а ще придумали кататися в покинутих басейнах. У середині 70-х років, коли технічні розробки дозволили поліпшити конструкцію дошки, скейтборд став популярним вуличним спортом, а для проведення змагань почали будувати перші професійні рампи.

У кінці 70-х років було зроблено нововведення, що визначило майбутнє скейтборду. Спортсмен на ім'я Родні Маллін придумав заломлені кінці дошки, завдяки чому розширився діапазон виконання нових трюків.

З моменту свого зародження скейтбординг пройшов через багато злетів і падінь, але завжди відроджувався і продовжував розвиватися. Інтерес до цього виду спорту не пропадає й досі (*Із журналу*).

* *Скейтбординг* (від англ. *skate* – кататися і *board* – дошка) – вид спорту, катання на спеціальній дошці з роликками.

 II. Випишіть із тексту 5–10 слів іншомовного походження, поясніть їхнє значення. До активної чи пасивної групи лексики вони належать? Схарактеризуйте особливості функціонування слів іншомовного походження в тексті.

 III. Перекажіть усно текст, використовуючи виписані слова іншомовного походження.

Зверніть увагу! Лексикою іншомовного походження не слід зловживати. Запозичення буде зайвим, якщо для називання якогось поняття в українській мові є власне слово.

 154. I. Прочитайте речення. Визначте головну сферу функціонування виділених слів. Чи доцільно їх ужито? Поясніть значення цих слів за допомогою їхніх синонімів – успадкованих українських слів. За потреби скористайтеся словником іншомовних слів чи тлумачним словником.

1. Виставку відвідали **респектабельні** гості. 2. У магазині представлено широкий **діапазон** продуктів харчування. 3. Два роки тому місто відсвяткувало свій **міленіум**. 4. Група **презентувала** відеокліп на свою нову пісню. 5. Команда зазнала **фіаско**. 6. Хлопець **конфіденційно** розповів друзям про пригоду. 7. У житті зірка виявилася не такою **імпазантною**, як на екрані. 8. Я допоміг **транспортувати** валізу незнайомій бабусі.

II. Відредагуйте усно речення, уникаючи невинновданого вживання слів іншомовного походження. Два перебудованих речення запишіть, підкресліть у них члени речення.

155. **Попрацюйте в парах.** Прочитайте словосполучення, поясніть значення слів іншомовного походження. Відредагуйте усно вислови і обґрунтуйте помилки.

Для першого учасника: вільна вакансія, захисний імунітет, народна демократія, дитячий лікар-педіатр, головний лейтмотив.

Для другого учасника: урочистий церемоніал, підпесений пафос, перша прима, місцеві аборигени, народний фольклор.

156. **Два – чотири – всі разом.** Визначте, у яких двох реченнях ужито архаїзми, а в яких – історизми. Відповідь обґрунтуйте.

1. А скіфський кінь із мазаної хати Чумацьким Шляхом зорі прогортає (*І. Драч*). 2. Прекрасний Києве на предковічних горах! Многострадальному хвала тобі, хвала! (*М. Рильський*). 3. Ріди одно слово: «Люблю Вас, пане Возний», і аз, вищеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічним союзі з тобою (*І. Котляревський*). 4. Тут Січ стояла, тут гули майдани, димилися козацькі курені, змагались семеряги і жупани, лунали горді і сумні пісні (*М. Драй-Хмара*).

157. **Мікрофон.** Як ви розумієте наведене нижче твердження письменника Фелікса Кривіна?

Архаїзми – це слова, які забули про те, що колись вони були неологізмами.

158. I. Прочитайте текст, визначте стиль мовлення, тему та основну думку.

КОЗАЦЬКА ПЕРЕМОГА

Багатотисячна лавина ординців ринула на неглибокі козацькі шанці. Над степом знялася курява. Застогнала земля. Грім від ударів кінських копит відлунувався аж на пологих берегах Сиваша...

З висоти шпиля Іванові Сіркові було добре видно все поле бою. Він підняв шапку і махнув нею над головою. У ту ж мить гримнув залп з гармат і мушкетів.

І враз якось невидима сила зупинила передню лаву ворога. Ніби зашпортували, важко впали на землю татарські коні. Через їхні голови полетіли додолу вершники. Крик жаху й болю пролунав над степом.

Сірко вдруге махнув шапкою. Гармати на цей раз мовчали: гармаші не встигли зарядити їх. Зате дружно ударив мушкетний залп. І знову поріділи ряди ворожих вершників. Але атака не зупинилася. Задні ряди летіли вперед і подекуди вже досягли козацької позиції.

І в цей час у тилу татарського війська запалахкотіли малинові запорозькі прапори, пролунав бойовий козацький клич...

Побачивши, як позаду орди раптово з'явився загін Палія, Сірко радісно вигукнув:

– Браття, Палій прибув! Та ще й як він пошив у дурні хана!.. От молодець! – і наказав джурам швидко мчати по куренях і сповістити, що прибув бахчисарайський загін. – Як тільки я подам знак, усім кінно атакувати орду!

Серце старого кошового радісно билосся. Шалі терезів явно почали схилитися на його бік. Саме час ударити так, щоб зовсім приголомшити ворога і примусити його показати спину (За В. Маликом).

О. Пиляев. Козак

II. Випишіть застарілі слова, поясніть їхнє лексичне значення й установіть, до якого розряду лексики (історизмів чи архаїзмів) вони належать. Чим зумовлене використання цих слів у тексті?

159. I. Доберіть до кожного архаїзму з довідки його синонім, що вживається в сучасній українській мові. Запишіть слова парами і поясніть, у яких стилях і з якою метою можуть уживатися наведені застарілі слова.

Ланіти, перст, свічадо, вой, благий, ректи, блават, десниця, вакації, ратай, піїт.

Довідка. Промовляти, щоки, дзеркало, поет, палець, добрий, війна, канікули, рука, орач, шовк.

II. З двома словами (на вибір) складіть по одному реченню, ускладненому відокремленою обставиною.

160. Позмагайтеся! Хто добере якнайбільше застарілих слів, що: а) стосуються періоду Київської Русі; б) стосуються визвольної війни українського народу проти польської шляхти; в) характеризують український національний одяг, речі домашнього вжитку?

161. Придумайте і запишіть кілька власних неологізмів для опису: а) шторму на морі; б) осіннього дощу; в) пшеничного поля; г) засніжених гір. Уведіть одне придумане вами слово в речення або складіть з ним вірш.

Для вас, допитливі

У мережі **Інтернет** можна скористатися послугами **віртуальних словників**. Так, **тлумачний словник української мови** за адресою **www.slovyk.net** містить близько 220 000 словникових статей та близько 19 000 фразеологізмів. У словнику, зокрема, представлено активну лексику української літературної мови, слова історичного фонду, що свого часу належали до широковживаних, найуживаніші архаїзми та неологізми.

На Українському лінгвістичному порталі (**www.ulif.gov.ua**) та на сайті **www.rozum.org.ua** можна перевірити написання слів, дібрати синоніми чи фразеологізми, навчитися відмінювати слова тощо.

Також в Інтернеті є багато онлайн-ресурсів, які допоможуть перекласти те чи інше слово. Їхні адреси легко дізнатися, скориставшись пошуковою системою. Проте не радимо довіряти електронним перекладачам роботу з текстами.

162. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть авторські неологізми й поясніть, як вони впливають на стилістичне забарвлення речень. З якою метою автори творять нові слова?

1. Є люди що мало чим цікавляться я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами називаю (*О. Гончар*). 2. Зб(е,и)рають світлі золоті меди веселокрили та прозорі бджоли (*М. Рильський*). 3. Гойдання лип гуде золотокаре соснова жалоц урочистість глиць і пр(е,и)смеркові ро(з,с)сипи суніць і в погарі (з,с)почили крутояри (*В. Стус*). 4. Вже небо не біжить тим синьо(білим) бігом в своєму зорехмарному ряду (*М. Вінграновський*). 5. Під хустину круг чола косу обвила чорнобрів'ям ворухнула оком пов(е,и)ла (*А. Малишко*). 6. Ах друже мій то гуси потягли! (З,С)початку захопили чвертку неба а потім половину а вже далі весь небовид і синій виднокіл і небодаль і зорі повечірні під крила дикі молоді й напругі в полон весняний (*А. Малишко*).

II. Укажіть власне українські слова.

Зверніть увагу! Для надання мовленню урочистого, піднесеного забарвлення можуть використовуватися старослов'янізми та власне українські слова.

163. Складіть мініатюру на одну з тем: «Преславний Київ», «Золотоверхий собор», «Богом дана земля», – використавши старослов'янізми та власне українські слова. Простежте, чи надають ці слова вашому тексту урочисто-піднесеного відтінку в ставленні до описуваних явищ. За потреби скористайтеся старослов'янізмами з довідки.

Довідка. Милосердіє, вознести, возлагати, предковичний, благословенний, велелюдний, возвеличити, зловіщий, страждати, преславний,

благодать, благодатний, прекрасний, златоглавий, благородний, добродішній, справедливїсть.

ВИСНОВКИ

1. Лексика є одним з рівнів мовної системи, який розвивається найбільш динамічно.
2. Наша лексика складається з успадкованих слів, зокрема власне українських, та слів іншомовного походження. Останні часто виступають як терміни.
3. Розрізняємо лексику активну і пасивну (застарілі слова й неологізми). Перехід слова з активної групи лексики в пасивну або з пасивної в активну неминуче пов'язаний зі зміною його стилїстичної характеристики.

§ 11. Терміни. Професійна лексика

Про місце термінів і професіоналізмів у лексїці української мови, їхні стилїстичні можливості та про термінологічні словники

Пригадайте

1. Що таке терміни?
2. Які слова називають професійними?

164. Прочитайте тексти. Визначте стиль та комунікативні завдання кожного з них. Порівняйте описи явища циклону в обох уривках. Знайдіть терміни, поясніть їхнє лексичне значення й особливості функціонування, обґрунтуйте доцільність уживання. Зробіть висновок про роль термінів у мові та їхні стилїстичні особливості.

ЦИКЛОН

1. Циклон – гігантський атмосферний вихор зі зниженим тиском повітря всередині («око бурі»), зі складною системою вітрів, що дмуть проти годинникової стрїлки в Північній півкулі і за годинниковою – в Південній. Циклони охоплюють величезні райони планети. Розвиваючись, часом досягають ураганної сили, спричиняють катастрофічні наслідки.

Циклони та антициклони відіграють велику роль у формуванні погоди, у загальній циркуляції атмосфери. Причини виникнення цих явищ остаточно ще не з'ясовані (*З підручника*).

2. Без попереджень з'являються циклони. Розшаленїлася десь там стихія, у темні вируючі надра її незабаром буде кинуте й ваші життя...

Спершу, ніби невпевнено, виникають над голізною океану ледь помітні завихрення, невідомим поштовхом зриваються хвилі в отій самій фронтальній зоні, де маси теплого повітря зіткнулись із холодним, і колосальна, не підвладна вимірам, енергія температурних контрастів, розвиваючись мовби спонтанно, щодалі грізніше виявляє себе, поступово формується «око бурі» – район депресії, гранично зниженого тиску. Рухається величезний колодязь порожнечі, оточений тисячокілометровим кільцем циклонічних стїн і суцільно вируючих хмар, де все кипить, закручується спіралями на вихрових обертових швидкостях... (*О. Гончар*).

Терміни

У словниковому складі української літературної мови особливе місце посїдає спеціальна лексика – терміни і професійні слова.

Терміни (лат. *terminus* – межа, кордон) – це слова, що вживаються для точного визначення певного поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо. Наприклад: *арта, водень, прямиий кут, земноводні, теплообмін, стартовий гол*.

Види термінів	
Загальноживані	Вузькоспеціальні
Поширені в різних галузях знань: <i>аналіз, процес, еквівалент</i>	Уживаються в одній галузі знань: <i>гіпотенуза, аспірин</i>

Вимоги до термінів

Термін у межах однієї галузі знань має **одне значення**. Наприклад, слово *корінь* багатозначне, але в мовознавстві під ним розуміють лише морфему, а в ботаніці – тільки орган рослини.

У термінології небажані омоніми й синоніми, хоча вони в цьому розряді лексики є. Наприклад: синоніми *трудоий договір – трудовий контракт; нерухоме майно – нерухомість*; омоніми *акція* (цінний папір) – *акція* (дія), *відведення* (кандидатури) – *відведення* (земель).

Поповнення словника

Шляхи поповнення української термінології:

- утворення та вживання в значенні терміна українського загальноживаного слова (*віднімання, тіло, корінь*);
- запозичення з інших мов (*брас, атом, суфікс*).

Зверніть увагу! Термін не тільки називає, а й логічно вичерпно, точно визначає поняття, тобто містить у собі більше інформації, ніж нетермінологічна одиниця лексики.

Стилїстичні особливості

Термінологічна лексика позбавлена емоційно-експресивного забарвлення. Основна сфера її застосування – **офіційно-діловий та науковий стилі**. Терміни широко використовуються і в **публіцистиці**, щоб з'ясувати сутність явища, розкрити його зміст. Проте наявність такої лексики не повинна ускладнювати сприймання тексту.

Професіоналізми

Професійними (лат. *professio* – заняття, фах) називаються такі слова та словосполучення, які властиві мовленню певної професійної групи людей. Це в основному назви зпарядь виробництва, трудових процесів, спеціальні професійні вислови тощо. Існує професійна лексика моряків, шахтарів, бухгалтерів, юристів, музикантів тощо. Наприклад: 1) з мовлення аграріїв: *боронування, обмолот, косовиця*; 2) з мовлення спортивних тренерів: *комплексні вправи, змагання, тренувальний процес*.

Стилїстичні особливості

Багато професіоналізмів є словами загальнонародної мови, вжитими в переносному значенні. Наприклад: *підвал* (нижня частина газетної сторінки), *вікно* (вільний між уроками час у вчителя).

У нехудожніх стилях професійна лексика вживається для пайменування понять, процесів тощо або певної характеристики об'єкта. При цьому в публіцистичному стилі вживаються, як правило, професіоналізми, що увійшли в загальнонародну мову. У художньому стилі така лексика допомагає створювати яскраві описи, уварізне мовну характеристику дійових осіб.

Професійні фразеологізми

Важлива роль у професійному мовленні належить **фразеологізмам**. Наприклад: *видавати на-гора* (з мовлення шахтарів), *підняття парів* (з мовлення аграріїв), *відкритий футбол* (з мовлення футболістів).

Зверніть увагу! Значна частина професійних слів (словосполучень) – це неофіційні замітники термінів. Професіоналізми не становлять чіткої системи, а терміни є систематизованими назвами понять.

Словники

Терміни пояснюють у **термінологічних словниках**, а найбільш уживані з них – і в тлумачних словниках, де їх супроводжують позначками *спец.* (спеціальне слово), *тех.* (техніка), *хім.* (хімія), *фізк.* (фізкультура) тощо. Наприклад: *Енергія, і, ж. спец. Одна з основних властивостей матерії, загальна міра всіх форм її руху.*

Без свого **галузевого словника** не може обійтися жодна наука, тому на сьогодні видано багато таких праць: *Словник лінгвістичних термінів* (Д. Ганич, І. Олійник), *Біологічний словник* (за ред. К. Ситника), *Шкільний геологічний словник* (А. Безулий та ін.), *Універсальний словник екологічних термінів* (В. Коломойцев) та інші.

165. І. Прочитайте терміни. Визначте, які з них загальноуживані, а які вузько-спеціальні. Для якої галузі знань характерні останні? Якими з поданих термінів користуєтеся ви під час навчання? Значення незрозумілих вам термінів з'ясуйте за тлумачним словником.

Середньовіччя, важкі метали, синтаксис, аксіома, ресурсозабезпеченість, косинус, напівшпагат, формула, похідна функції, епітет, гіпотеза, цитоплазма, реактивний рух, опорний стрибок, півострів.

ІІ. З двома термінами (на вибір) складіть усно речення.

166. І. Прочитайте текст, обґрунтуйте його належність до наукового стилю. З якою галуззю науки він співвідносний? Як ви це визначили?

ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ

Загальна площа Національного природного парку «Подільські Товтри», що на Хмельниччині, – 261 316 гектарів.

Товтри – це місцева назва скелястої дугоподібної гряди, висота якої в межах парку сягає в середньому 400 метрів над рівнем моря. Над на-

Національний природний парк «Подільські Товтри»

вколишньою Подільською рівниною ця гряда піднімається на 60–65 м. Її довжина досягає 250 км, ширина 15–20 км. Окремі форми піднімаються у вигляді витягнутого валу або окремих конусоподібних горбів, іноді мають форму морських атолів; найбільш поширеною формою є кряжі у вигляді витягнутих валів шириною до 0,5 км. Поверхня їхня здебільшого хвиляста, схили опуклі.

«Подільські Товтри» відзначаються геологічною будовою, рідкісною і невластивою рівнинно-платформним областям. Це сукупність викопних рифових споруд узбережжя бар'єрного характеру, що утворилися в мілководних міоценових морях.

У межах парку росте майже 1700 видів рослин, з яких близько 300 – ендемічні та субендемічні подільські види, а також рідкісні рослини. Фауна налічує 55 видів ссавців, 214 – птахів, 10 – плазунів, 11 – земноводних та низку видів безхребетних тварин, які ще потребують детальних досліджень. Наявність на території парку старих лісових масивів та карстових печер сприяє поширенню тут хижих птахів та кажанів.

«Подільські Товтри» сьогодні не мають аналога в Європі і є унікальними за своєю природою (*З довідника*).

 II. Випишіть ужиті в тексті терміни. Користуючись тлумачним або відповідним термінологічним словником, з'ясуйте значення незрозумілих вам слів. Доберіть самостійно 2–5 термінів цієї ж галузі знань і доповніть ними ваші записи.

 III. Перекажіть усно текст. Чи всі вжиті в тексті терміни ви використали? Поясніть, як впливає форма літературної мови (усна чи писемна) на добір мовних засобів. Чому, на вашу думку, цей текст важко переказувати?

167. Мозковий штурм. Чому питанню упорядкування термінології приділяється величезна увага? Які, на вашу думку, можливі шляхи вдосконалення термінологічних систем різних галузей науки?

 168. I. Спишіть речення, підкресліть у них терміни. Користуючись тлумачним словником, поясніть значення цих слів. Зверніть увагу, якою позначкою вони

супроводжуються в словнику. З'ясуйте галузь їхнього функціонування і проаналізуйте стилїстичні функції.

1. Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб (*З кодексу*). 2. Атомну енергію приборкано в ХХ столїтті, та підвалини атомїстики заклали ще сини Еллади – Левкіпп і Демокріт (*П. Утевська*). 3. Кум таки приземлився, хоч і скапотував, а я з піке – в штопор, із штопора не виїшов, протаранив Лукерці спїдницю й урізався в землю (*Остан Вишня*). 4. Головний мозок ссавців відносно великого розміру, особливо великі півкулі переднього мозку та мозочок (*З енциклопедїї*). 5. Щоб навчитися підтримувати екологічну рівновагу на Землі, людина повинна дбати про ділянки ландшафтїв, де рослинний і тваринний світ зберігаються в природному стані (*З газети*). 6. Відрізок, який сполучає вершину трикутника з точкою на протилежній сторонї цього трикутника, називають чевіаною (*З підручника*).

II. Підкресліть і поясніть пунктограми й орфограми.

Із глибин мовознавства

Будь-який термін уводиться в науковий текст згідно з суворими «правилами гри». Цї правила включають такі основні положення: 1) системність; 2) однозначність; 3) точність; 4) відсутність експресїї; 5) стилїстична нейтральність. Найпоширенїшими способами творення термінів є суфіксальний та префіксальний. Наприклад: *ділення, архаїзм, полігбрид*.

↑ 169. Дайте визначення термінів та уведїть їх до складу речень.

Виробнича потужність, фїнансовий звіт, технологія управлїння, планування, вантажообїг, надзвичайний стан, командний пресинг.

170. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Розкажіть, що вас вразило в роботї хїрурга Олександра Шалїмова. Завдяки чому, на вашу думку, він досяг високих результатів у праці?

ХІРУРГ ШАЛІМОВ

Кажуть, людина не марно прожила життя, якщо виростила дітей і посадила дерево. В академіка Олександра Шалїмова двоє прекрасних синів, а дерево – його школа українських хїрургів, у якїй більше 150 докторів, кандидатів медичних наук і тисячі спеціалїстів-практиків. Він розробив майже 50 нових методик проведення операцій. Вдячні пацієнти називають інститут у Києві, якїй хїрург створив і в якому багато років працював, не інакше як «інститут Шалїмова».

Один з учнів талановитого хїрурга доктор медичних наук Іван Тодуров пригадує:

– Олександр Шалїмов завжди рано приходив на роботу. Запізнитися в операційний день вважалося злочином... Операції в інститутї починалися о дев'ятїї одночасно на 12 столах, і Олександр Олексїйович переходив від одного до іншого. На одному столї оперували серце, на другому – стравохід, на третьому – печїнку, далї лежали пацієнти із судинною патологією...

Це була одержима людина. Уявіть: Шалїмов у відпустці, пливе по Дунаю на теплоходї. В одному з портів йому повідомляють, що комусь

О. Шалiмов

термiново потрібне хiрургiчне втручання. Вiн тiєї ж митi вiдсправляється на берег, щоб надати хворому медичну допомогу.

На операцiях шеф був спокiйним. Нiколи не коментував, що кому робити. Адже перед тим, як ставати до операцiйного столу, всi дiї вiдпрацьовував до автоматизму. Навiть коли ситуацiя виходила з-пiд контролю (наприклад, виникала сильна кровотеча), Шалiмов залишався незворушним. Правда, мiг дати iнструментом по руках, якi полiзли не

туди, куди треба. Ми, молодi медичнi працiвники, спецiально пiдставляли руки, щоб отримати кiлька ударiв, вважаючи синцi певною ознакою причетностi до вищого свiту хiрургiї. Знали, що шеф, вийшовши з операцiйної, одразу все забуде. Вiн вiрив: людина зможе виправитися.

Коли Олександр Олексiйович перестав оперувати, вiн приходив до нас поговорити, дiзнатися новини. Ми розповiдали, якi методики операцiй розробили, i в нього очi сяяли: «Як же я ранiше до цього не додумався!». Але того, що вiн зробив, вистачило б на кiлька життiв (*З газети*).

II. Випишiть з тексту професiйнi слова та словосполучення, характернi для мовлення лiкарiв. Пояснiть роль цих одиниць у змалюваннi постатi вiдомого хiрурга. Чи зрозумiла ця лексика для читачiв i чи доречно її вжито в газетнiй публiкацiї?

171. Мiкрофон. Чи в кожнiй професiї, на вашу думку, можна досягти високих результатiв? Яка праця буде успiшною?

172. I. Назвiть i запишiть кiлька професiоналiзмiв, уживаних у мовленнi: а) учителiв; б) лiкарiв; в) бiблiотекарiв; г) фермерiв; ґ) спортсменiв; д) продавцiв; е) артистiв; є) водiїв. Чи є з-помiж дiбраного вами лексичного матерiалу фразеологiзми? II. Складiть i запишiть складнопiрядне речення з одним або кiлькама дiбраними вами професiоналiзмами.

173. Попрацюйте в парах. Складiть i розiграйте за особами дiалог (10–12 реплiк), який мiг би вiдбутися мiж десятикласником i спецiалiстом певної галузi: а) у хiмiчнiй лабораторiї; б) у теплицi; в) на фермi; г) в аптецi; ґ) на космодромi; д) у зоопарку; е) у лiкарнi; є) на студiї звукозапису; ж) у художнiй майстернi; з) у спортзалi. Використайте в дiалозі професiоналiзми та етикетнi слова (словосполучення).

174. На основi тлумачного та галузевого словникiв укладiть свiй невеликий термiнологiчний словничок (8–15 статей), що характеризує одну з галузей знань: математику, фiзику, астрономiю, бiологiю, хiмiю, фiзичну культуру i спорт, правознавство, лiтературознавство, українознавство, фольклористику, етнографiю.

Зразок. Правоздатнiсть – визнана державою здатнiсть фiзичних осiб (громадян) та юридичних осiб мати права i виконувати обов'язки, що передбачаються i допускаються законом.

175. Випишiть з усiх пiдручникiв, за якими ви навчаєтеся, по 2–3 найуживанiших, на ваш погляд, термiни. На основi виписаних слiв виконайте завдання одного з поданих варiантiв.

Варiант А. Складiть список термiнiв (в алфавiтному порядку), уживаних у мовленнi десятикласникiв. Бiля термiнiв зазначте галузь iхнього використання.

Варіант Б. Укладіть словничок термінів, уживаних у мовленні десятикласників. Біля термінів зазначте галузь їхнього використання.

Зразок. *Клітина (біол.) – найпростіша одиниця будови організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки.*

Функція (мат.) – величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини.

176. Уявіть, що ви працівник певного підприємства (установи). До вас з метою обміну досвідом завітали спеціалісти іншого підприємства (установи) такого ж профілю. Підготуйте для гостей невелику розповідь про вашу роботу, використавши терміни та професійну лексику.

Мовленнєва ситуація

Хлопчик на запитання вчительки, ким зараз працює його мама, відповів:

– Замісником директора заводу.

– А що, сам директор відсутній на роботі? Він захворів чи поїхав у відрадження?

– Ні, він зараз знаходиться на роботі.

Як ви думаєте, чому між вчителькою та учнем сталося таке непорозуміння? Ким же насправді працює мама хлопчика?

177. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір. За потреби скористайтеся словником паронімів.

1. Мій батько завідував лабораторією в (дослідному, дослідницькому) інституті. 2. У місті проведено навчання населення дій в умовах надзвичайних ситуацій мирного та (воєнного, військового) часу. 3. (Громадянські, громадські) права – основа конституційно-правового статусу громадянина держави. 4. Давно помічено зв'язок між стресом і різними (сердешними, серцевими) захворюваннями. 5. Для проведення виборів до Верховної Ради України створюються (виборні, виборчі) комісії. 6. Завтра в Києві на дорогах (ожеледь, ожеледиця).

178. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Підготуйте усну розповідь про те, якою професією ви хотіли б оволодіти, коли закінчите школу (ліцей, гімназію). Чому саме цією, а не іншою? Чим вона вас приваблює? У тексті розповіді використайте професійну лексику.

Варіант Б. Підготуйте усну розповідь про екскурсію на підприємство, використавши професійну лексику.

1. Термін є ідеальним найменуванням певного поняття в науці, техніці, мистецтві, має точний і визначений зміст, вирізняється змістовою однозначністю, сталістю функціонування. Термінологія проникла майже в усі сфери людської діяльності. Недосконалість термінології може призвести до помилок у практиці.
2. Професійні слова найчастіше застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певної професії і сприяють кращому взаєморозумінню.

§ 12. Стилїстичні засоби лексикології та фразеології

Про стилїстично нейтральну і забарвлену лексику, а також про стилїстичні можливості багатозначних слів, омонїмів, синонїмів, антонїмів і фразеологїзмів

Пригадайте

- Яка лексика називається стилїстично забарвленою?
- Що таке багатозначність?
- Які основні ознаки синонїмів, антонїмів, омонїмів?
- Що спільного й відмінного між словом і фразеологїзмом?

179. Порівняйте подані парами речення. З яким стилем мовлення співвідносне кожне з речень? Схарактеризуйте виділені в них багатозначні слова, синонїми, антонїми чи фразеологїзми. Зробіть висновок про стилїстичні функції цих мовних одиниць.

1. Одна гора високая , а друга низька ... Одна мила далекая , а друга близька (<i>Нар. творчїсть</i>)	1. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості та має обов'язки перед суспільством (<i>З Конституції</i>)
2. А вітер ганяє , а вітер гасає – шмагує, ламає те бідне обшарпане дерево (<i>С. Васильченко</i>)	2. Гепард може бігти зі швидкістю 112 кілометрів на годину (<i>З посібника</i>)
3. Хто сіяв зло, той пожинав скорботу (<i>Нар. творчїсть</i>)	3. Кріп можна сіяти періодично з березня по серпень (<i>З посібника</i>)
4. Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни... (<i>І. Нечуй-Левицький</i>)	4. Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за їронїєю долї, донедавна майже не відомий загалові України (<i>П. Кононенко</i>)

Групи лексики

Зі стилїстичного погляду лексика сучасної української мови подїляється на:

- **стилїстично нейтральну**, яка вживається в усіх стилях мовлення (*яблуня, ходити, далеко*);
- **стилїстично забарвлену**, яка співвідноситься з одним чи кількома (але не з усіма) стилями мовлення (*кумекати, вирушити*). За допомогою стилїстично забарвлених слів твориться певний **колорит мовлення**, досягається **експресивність висловлювання**.

Зверніть увагу! Уживаючись у переносному значенні, стилїстично нейтральні слова набувають додаткових емоційно-експресивних відтїнків. Наприклад: *Над водами хилляться лози, лелека пливе в висоті* (М. Рильський).

Стилїстично забарвлена лексика		
Групи (підгрупи)	Приклади	
Книжна лексика	суспільно-політична	<i>вибори, громадянин</i>
	офіційно-ділова	<i>інструкція, вирушити</i>
	наукова	<i>зіставлення, фауна</i>
	професійна	<i>бетонування, домна</i>
Розмовна лексика	<i>дітлахи, здоровань</i>	

Розмовна лексика

Книжна лексика характерна для офіційно-ділового, публіцистичного і наукового стилів мовлення.

Розмовні слова використовуються в розмовному стилі мовлення. Вони надають мовленню неофіційного звучання, а отже, є неприпустимими для офіційно-ділового та наукового стилів, проте можуть використовуватися в публіцистиці та художній літературі для творення колориту невимушеності, простоти, експресивності. Розмовні слова можуть мати різне емоційне забарвлення (позитивне, негативне, урочисто-піднесене, знижене, пестливе, жартівливе, грубе).

Особливе місце в лексичній стилістиці належить багатозначним словам, омонімам, синонімам, антонімам.

Багатозначність

Багатозначні слова найширше представлені в художньому, публіцистичному, розмовному мовленні, де вони є засобом творення образності, емоційності, експресивності. Наприклад: *Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрій* (Леся Українка). У зазначених стилях багатозначні слова можуть уживатися і в прямому, і в переносному значенні, а в офіційно-діловому й науковому – як правило, лише у прямому значенні.

Тропи

З багатозначністю тісно пов'язані **тропи** (метафора, метонімія, синекдоха, персоніфікація, уособлення, порівняння, епітет, гіпербола, алегорія та ін.). У науковому й офіційно-діловому стилях уживання тропів обмежене, а в художньому, публіцистичному та конфесійному вони використовуються активно.

Омоніми

У науковому та офіційно-діловому стилях **омоніми** вживаються лише для називання предметів, явищ дійсності. Наприклад: *глава держави – глава кодексу*. У художньому, розмовному і публіцистичному стилях **омоніми** використовуються ще й для досягнення жартівливого чи іронічного ефекту на основі каламбуру. Наприклад: *Як тільки світанок настав, гусак чимчикує на став* (Г. Плотников).

Синоніми

Важливим стилістичним засобом української мови є **синоніми**. Вони дають змогу не тільки уникнути повторів, а й вибрати найдоречніше слово, уточнити думку, підсилити зображуване, дати йому позитивну чи негативну оцінку.

Окрему групу становлять **стилістичні синоніми**. Вони характеризуються належністю до певних стилів мовлення та різним емоційно-експресивним забарвленням. Наприклад: *говорити* (нейтральне) – *балакати* (розмовне) – *базікати* (розмовне, негативне) – *глаголити* (урочисте).

Офіційно-діловий і науковий стилі використовують синоніми обмежено, бо ці слова майже завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення. У публіцистичному, художньому і розмовному мовленні синоніми використовуються досить широко, причому не лише лексичні, а й **контекстуальні** (слова, що набувають синонімічності лише в певному контексті). Наприклад: *Цілу ніч надворі вив хуга, плаче, деренчить в віконнім склі* (І. Драч).

Антоніми

Стилістичний потенціал **антонімів** зумовлений тим, що вони дають контрастну характеристику предметів, явищ, дій. У науковому та офіційно-діловому стилях їх використовують з метою чіткого розрізнення понять, точного висловлення думки, для підкреслення непокєднуваності описуваних реалій. Наприклад: *дзвінки і глухі приголосні, припливи і відпливи*. У художньому, публіцистичному й конфесійному стилях вони, крім того, виступають ще й засобом створення образності, увиразнення думки. Наприклад: *Велика риба маленьку цілою ковтає* (Нар. творчість).

Інші засоби

- У художній літературі та публіцистиці для відображення колориту описуваної місцевості, відтворення звичаїв, побуту, особливостей мови населення вживаються **діалектизми**.
- У художньому й публіцистичному стилях з метою соціальної характеристики персонажів та як засіб створення гумористичного ефекту використовується **просторічна лексика**.
- Одним із засобів вияву експресії, жартівливого або зневажливого ставлення до окремих явищ дійсності є **жаргонізми**.
- Для відтворення колориту доби, а також для надання текстові урочистого, піднесеного звучання вживаються **старослов'янізми, застарілі слова, неологізми**.
- За допомогою **слів іншомовного походження** твориться колорит офіційності, досягається урочистість, пафосність мовлення чи, навпаки, гумористичний або сатиричний ефект.

180. І. Прочитайте текст, визначте стиль мовлення, схарактеризуйте колорит. Доповніть текст кількома реченнями – зверненнями до Сонця, дотримуючись відповідного стилістичного забарвлення.

БЛАГОСЛОВЕННЯ СОНЦЮ

Сонце, наш світослайний князю, ми всі – сини і доньки Твої, **благословляємо** Тебе. Ти наш Батько і наша Мати. Усім нам – мудрим і дурним, мастним і злим, найбагатшим і злидарям, дітям і старим, кожній травинці і комахці – Ти даєш своє **милостиве благословення**. За коловоротами планети навколо Тебе ми рахуємо літа свої, літа батьків і дітей своїх, час цивілізації і час, коли наближається наше життя або смерть. Без тебе і твоєї любові ми не проживемо й дня. Без твого світла і тепла загине наша планета, помремо і ми. З радістю вітаємо час Твоїх перших променів у очах наших, безмежно сумуємо за Тобою, коли Ти покидаєш нас і настає піч. Хай продовжаться роки Твої **на віки вічні**. Ми віримо, що Ти завжди зігриватимеш промінням своїм тіла і душі наші, підтримаєш у скрутну хвилину, розділиш нашу радість у щасті. Дай нам мудрість і силу, просвіти наші розум і душу. Будь **справедливим** до всіх нас (За С. і А. Руденками).

І. Туха. Сонце над морем

II. Виконайте подані завдання до тексту.

1. Поясніть, якого відтінку надають тексту виділені слова.
2. Укажіть стилістично забарвлені слова. Обґрунтуйте їхню доцільність у тексті.
3. Знайдіть антоніми й синоніми. Поясніть їхню роль у реалізації теми та ідеї тексту.
4. Доберіть приклади і схарактеризуйте багатозначні слова, гроши.
5. Поясніть, як вибір лексичних засобів позначається на стилістичному забарвленні тексту.

181. Мозковий штурм. Чому слова діляться на стилістично забарвлені й стилістично нейтральні?

182. I. Поділіть стилістично забарвлені слова на групи: а) суспільно-політична лексика; б) наукова лексика; в) офіційно-ділова лексика; г) розмовна лексика. Проаналізуйте ці групи.

Синтез, наказ, інструкція, самовідданість, зубрити, сьогодення, демократія, косинус, тужливий, довідка, напівпровідник, рюмсати, уповноважений, азот, постановити, громадськість, ухвалити, префікс.

II. До розмовних слів доберіть стилістично нейтральні синоніми.

183. Розширте тему кожного речення кількома реченнями, збагачуючи її новими деталями і наповнюючи текст стилістично забарвленими словами.

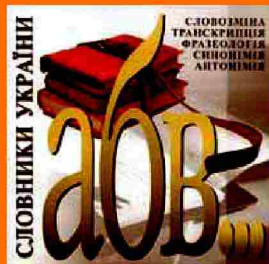
Зразок. Холодний вітер грається зі снігом і несе його кудись у ніч.

У лісі гуляє віхола. Сердитий холодний вітер грається зі снігом, жбурляє, крутить і несе його кудись у ніч, у непроглядну темряву. Важко стоне ліс, шумлять віковічні сосни, з тріском ламається сухе гілля (Ю. Збанацький).

1. Білясте море сріблиться на сонці, непомітно зливаючись із молочно-білим небом. 2. Мільйони комп'ютерів, пов'язані в глобальну мережу, утворюють чи то велетенський усесвітній смітник, чи то елемент «вищого розуму». 3. Мова – це не лише засіб спілкування, а й скарбниця національної духовності.

Для вас, допитливі

Швидкий пошук лексикографічної інформації забезпечує електронний словник української мови – лазерний диск «Словники України», який об'єднує п'ять словників: орфографічний, орфоепічний, фразеологічний, словники синонімів і антонімів.

Важливо, що словникова база в «Словниках України» повнозв'язна – у тексті будь-якої статті кожне слово є посиланням на відповідні статті в інших словниках. Працює тут і звичайна для електронних словників система пошуку. До речі, якщо роздрукувати весь інформаційний

матеріал, записаний на цьому диску, то вийде більше 100 томів по 1000 сторінок кожний.

Словник розроблено фахівцями Українського мовно-інформаційного фонду НАН України в межах масштабної серії «Словники України», започаткованої для сприяння розвитку національної словникової бази.

184. Позмагайтеся! Хто за 1 хвилину добере найбільше пар синонімів так, щоб одне слово в парі було стилістично забарвленим, а інше – нейтральним?

185. Уявіть, що вам треба розповісти своїм молодшим братам чи сестрам про будову атома, клітини або слова. Якою лексикою ви будете користуватися? Чи відрізнятиметься ваша розповідь від розповіді на цю саму тему на засіданні гуртка юних науковців? Чим саме?

186. І. Прочитайте текст. Яка ваша думка щодо порушеного в ньому питання? Чи підтримуєте ви рішення європейської організації, про яке йдеться в тексті?

БЕРЕЖІТЬ СЛУХ

У кожного десятого власника CD- або MP3-плеєра – високий ризик втрати слуху через надто гучну музику, яка з них лунає.

Дослідження, проведені незалежними експертами, засвідчили, що регулярне прослуховування музики в навушниках протягом години на день упродовж п'яти років становить серйозну загрозу для слуху. За статистикою, від 50 до 100 мільйонів людей по всій Європі щодня користуються аудіоплеєрами.

На вимогу Європейського Союзу рівень шуму в навушниках аудіоплеєрів обмежений 100 децибелами, утім залишається занепокоєння з приводу дуже частого прослуховування музики на високій гучності. Багато її любителів збільшують рівень гучності понад 89 децибелів для того, щоб заглушити шум від руху громадського транспорту.

Незалежний комітет фахівців, вивчивши питання, дійшов висновку, що від 5 до 10 відсотків слухачів музики (від 2,5 до 10 мільйонів) перебувають у групі ризику. Науковці дуже стурбовані тим, що власники аудіоплеєрів, які прослуховують музику на високій гучності, можуть зашкодити своєму слуху, навіть не підозрюючи про це (*З газети*).

II. Визначте стиль тексту. Схарактеризуйте вжиті в ньому стилістичні засоби лексикології.

III. Перекажіть усно текст, змінивши стиль викладу на розмовний. З'ясуйте, як добір мовних засобів позначається на стилістичному забарвленні тексту.

187. Попрацюйте в парах. I. Поясніть, з якими стилями мови пов'язане використання синонімічних слів у кожній групі. При цьому одне слово групи охарактеризуйте ви, а інше – ваш однокласник (ваша однокласниця).

Майбутній – прийдешній; розуміти – метикувати; півень – когут; байдужість – індіферентність; зустріч – рандеву; гарний – файний; ознаки – симптоми; владар – господар; вчити – зубрячити; привітний – люб'язний.

II. Складіть усно речення з синонімами одного ряду (на вибір).

188. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди. Поясніть, у чому полягає відмінність лексичних значень синонімів. Обґрунтуйте можливість використання їх у ділових паперах.

Погоджуватися, радити, референдум, контакти, форум, повідомляти, рекомендувати, давати пораду, конференція, всенародне опитування, взаємини, збори, давати згоду, нарада, віче, плебісцит, доводити до відома.

189. Мікрофон. Як ви розумієте твердження письменника *Максима Рильського* про те, що багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови взагалі?

190. Два – чотири – всі разом. Визначте речення, у якому з поданих у дужках синонімів можливий кожен варіант. Відповідь обґрунтуйте.

1. Старі дуби (оточували, облягали) галявину.
2. Ми стояли, зачаровані (дивною, прекрасною) музикою весняних луґів.
3. (Ретельні, проникливі) дослідження археологів підтверджують слова історика.
4. Представники різних поколінь не завжди (здатні, здібні) порозумітися.
5. Червоні жоржини (сильніше, потужніше) мерехтять росами.

191. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки і розкриваючи дужки. Підкресліть стилістичні засоби лексикології, проаналізуйте їхні функції.

1. Григiр Тютюнник принципово близький до природи зображе(н,нн)я принципово їй вірний маючи вродже(н,нн)є чуття на подробиці на деталі на колоритні характерності... (*Є. Гуцало*). 2. Розпелелись ро(з,с)сипались розпались наче коси вер(е,и)спеві дні ми з тобою ще не накупались а вже грає осiнь у вікні (*Д. Павличко*). 3. Енергія пр(е,и)пливів і відпливів – один з (не)багатiох видів енергії (не)зобов'язаних своїм походженням теплу сонячних пром(е,и)нів (*З посiбника*). 4. Завірюха сміється і плаче стогне й шаленіє вона співає весільної і водночас похоронної, а в співі

жура й мажор початку й кінця (Б. Антоненко-Давидович). 5. І влада, і її супротивники, здається, узяли на озброєння тактику «відкритого футболу», при якій на кожну атаку обов'язково відповідають контратакою. І, мабуть, ніколи ще політичний пресинг не був такий запеклий, форварди – такі наполегливі, а захисники – такі нещадні (З газети). 6. Як часто порочність робить з найкращого творіння (Б,б)ожого найжалюгіднішу істоту! (Патріарх Філарет).

II. Визначте, які речення є складними.

192. Позмагайтеся! Skorиставшись власним життєвим досвідом, художніми текстами, довідниковою літературою, допомогою знайомих, доберіть якнайбільше синонімів – вторинних образних назв до іменників *вересень*, *завірюха*. Простежте, що нового до характеристики додає кожна нова назва. Чи поглиблює вона образ, чи викликає нові асоціації?

Зразок. Соняшник – жовтоголовок, злotosхилень, сонцеворот, сонцепоклонник, сонцелюб, сонцеподібний, сонцепромінний.

Фразеологізми

Одним з найвагоміших компонентів стилістичної системи української мови є **фразеологізми**. Кожний стиль мовлення володіє значним запасом цих одиниць.

У науковому та офіційно-діловому стилях вживають фразеологізми книжного характеру, які позбавлені образності, емоційного забарвлення. Наприклад: *сформулювати правило, довести теорему, порушити питання, брати участь, набирати чинності*. До наукової фразеології належать також **терміни-словосполучення**. Наприклад: *коротке замикання*.

У розмовному й художньому стилях (рідше – в публіцистичному) широко вживають розмовні фразеологізми, які мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення, формують колорит простоти. Наприклад: *розпустити язика, ні сіло ні впало, без задніх ніг*.

Для публіцистичного й художнього стилів характерними є поетичні, часто урочисто-піднесені фразеологізми. Наприклад: *лебедина пісня, іронія долі, золоті слова, сади Семіраміди, чаша терпіння*.

Фразеологія конфесійного стилю характеризується вузькою сферою вживання та спеціальним урочисто-піднесеним стилістичним забарвленням. Наприклад: *многії літа*.

Зверніть увагу! Фразеологізми із зневажливо-зниженим експресивним забарвленням властиві розмовному мовленню, а з урочисто-піднесеним – публіцистичному.

193. I. Прочитайте фразеологізми. З'ясуйте за фразеологічним словником значення незрозумілих вам висловів. Визначте, які з них мають зневажливо-знижене експресивне забарвлення, а які – поетичне, урочисто-піднесене. Як це впливає на їхнє стилістичне використання?

Аж за боки братися, іронія долі, сьоме небо, мати за честь, з позиції сили, замилювати очі, питка Аріадни, олімпійський спокій, витрішки

продавати, дістати відкоша, випити гірку чашу, лебедина пісня, сіль землі, терновий вінок, чаша терпіння, варити воду, без задніх ніг, притча во язицех, азбучна істина, неопалима купина, бісики пускати, за вовка промовка, бути на коні, крапля в морі, прикипїти очима, осідлати Пегаса.

II. Доберїть до фразеологізмів, де можливо, синоніми та антонїми.

III. З двома фразеологізмами (на вибір) складїть речення. Підкресліть фразеологізми як члени речення.

194. I. Випишіть фразеологізми. Визначте стилїстичну функцію цих мовних засобів у кожному реченні.

1. Але Гепа, бачачи, що суддя крізь пальці дивиться на його порушення, тепер уже навмисне перечепив Маруню, і той знову заорав посом (*В. Нестайко*). 2. На старого Сїрка трохи напала балакучка, як часто після доброї вдачі, він був у доброму гуморі (*І. Багрянний*). 3. Немає таких академїй, щоб набирали без клепок, а випускали з клепками (*О. Гончар*). 4. Майдан весь заставлений возами так, що й курці піде кїюнути (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Я б давно мав синицю в руках, а жадаю сягнути журавля (*П. Карась*). 6. І в них (дорослих) теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились кїючі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелї, замість мїзків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною (*М. Стельмах*). 7. Не хочеш – не кажи. Я лізти в душу силомїць не звикла (*Леся Українка*). 8. Як любити такого, коли поруч сісти несила? Уже краще в ополонку сторч головою, ніж з таким на рушник стати (*Б. Левїн*).

II. Визначте синтаксичну роль фразеологізмів у реченнях та доберїть до них синоніми.

↑ 195. I. Прочитайте уривок із Закону України «Про охорону дитинства». Визначте стиль мовлення та характерні для цього стилю мовні засоби, у тому числі лексичні та фразеологічні. Поясніть роль фразеологізмів у тексті.

Розділ VII

Міжнародне співробітництво

Стаття 36. Участь України в міжнародному співробітництві з охорони дитинства

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права.

У порядку, встановленому законом, Україна укладає з іноземними державами договори про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей – громадян України, усиновлених іноземними громадянами, та здійснення контролю за умовами утримання та виховання таких дітей у сім'ях іноземних громадян.

Стаття 37. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ VIII

Прикінцеві положення

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

II. Випишіть стилістично забарвлену лексику. Схарактеризуйте її.

196. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть невеликий текст у публіцистичному стилі на одну з поданих тем, використавши лексичні засоби стилістики: «Майстер на всі руки», «Знання за плечима не носити», «Альма-матер», «Путівка в життя».

Варіант Б. Складіть і запишіть невеликий текст у художньому стилі на одну з поданих тем, використавши лексичні засоби стилістики: «Лебедина вірність», «За двома зайцями», «Гуси-лебеді», «З роси та з води», «Язик до Києва доведе», «Штрафний удар», «Бойова нічя».

ВИСНОВКИ

1. Лексична стилістика виділяє групи слів, які здатні створювати стилістичні протиставлення (однозначні й багатозначні слова, синоніми й антоніми, нейтральні й емоційно-оцінні слова, книжна, офіційна, розмовна, просторічна лексика тощо).
2. Правильний добір стилістично забарвленої лексики, використання точних словесних позначень предмета думки забезпечує стилістичну виразність мовлення.

САМООЦІНКА І САМОПЕРЕВІРКА

197. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. Під час опрацювання тем з лексикології, фразеології, стилістики я дізнався (дізналася), що...
2. Найлегшим під час опрацювання матеріалу для мене було...
3. Свої знання з тем розділу я б оцінив (оцінила) на...

198. Тест для самоперевірки.

1. Слово пасивної лексики вжито в реченні:

- А Ну, словом, листя розпустили всі назустріч живодайному дощеві (*М. Рильський*).
- Б Гостей у Івана повна хата, гасди і гасдині (*В. Стефаник*).
- В Варга без суперечок і зволікань пропустила боярина Славуту і його супутників до князівського хорому, де вже стояли князі (*В. Малик*).
- Г Дощ пройшов шовковою ходою і лишив на місті краплі сліз (*В. Сосюра*).

2. Терміни вжито в реченні:

- А Якщо людина шукає і знає, що саме вона повинна знайти, то рано чи пізно вона свого доможеться (*П. Загребельний*).
- Б Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (*З Конституції*).
- В Щороку на кінець травня, коли стужавіс, набереться сили земля і її живлющі соки досхочу напоять зело, я вирушаю на рідне Полісся (*В. Скуртівський*).

- Г Птахи, вириваючись у сизі присмерки степу, не могли злітати дуже далеко і високо, бо крила їх робилися зволоженими, і вони опускалися зовсім низько, майже до самої землі (Г. Тютюнник).
3. Виділене слово вжито в невластивому йому значенні в реченні:
 А Ялту вважають одним з найпопулярніших курортів.
 Б Вантажне відділення розташоване на першому поверсі.
 В Два примірники словника присутні в кабінеті.
 Г Директор банку перебуває за кордоном.
4. Стилїстичним забарвленням відрізняються синоніми в рядку:
 А сміятися, скалити зуби;
 Б давній, колишній;
 В верхівка, вершина;
 Г чесний, правдивий.
5. Правильним є тлумачення фразеологізму *сім п'ятниць на тиждень*:
 А часта й легка зміна своїх рішень;
 Б можливість вибору різноманітних варіантів;
 В безпорадність у будь-яких справах;
 Г сварливість, занадто доскіпливе ставлення до чогось.
6. В уривку

*Ще Чортюмлик світився ковилою,
 Переливався, сизий від роси.
 І соняхи, неначе скіфські вої,
 Чекали сонця, спершиш на списи*

(Б. Мозолевський)

виділене застаріле слово вжито із стилїстичною метою:

- А відтворення історичного колориту;
 Б створення гумористичного ефекту;
 В відтворення місцевого колориту;
 Г надання мовленню урочистого, піднесеного забарвлення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Яка лексика називається власне українською? Наведіть приклади.
2. Що таке історизми та архаїзми? У яких стилях мови і з якою метою вони функціонують?
3. Що зумовлює появу неологізмів? У яких стилях вони функціонують?
4. Назвіть основну сферу використання термінів. Чому багатозначність та синонімія небажані явища в термінології?
5. Що таке професіоналізми? Схарактеризуйте особливості їхнього функціонування в різних стилях.
6. Які слова належать до стилїстично забарвлених? На які групи вони поділяються? Наведіть приклади.
7. Які стилїстичні функції слів з переносним значенням, омонімів, антонімів?
8. Якими стилїстичними особливостями характеризуються синоніми? Яка їхня роль у різних функціональних стилях?
9. Яка роль фразеологізмів у мовленні?
10. Наведіть 3–5 прикладів уживання лексичних засобів стилїстики в усній народній творчості.

Проект

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте стінну газету на тему «У світі лексикології та фразеології».

На першому етапі роботи над проектом обміркуйте, про що ви хотіли б розповісти у своїй газеті, придумайте їй назву, доберіть епіграф, рубрики тощо, а також розподіліть обов'язки в групі.

Скористайтесь запропонованими **інформаційними джерелами**:

- Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити /За заг. ред. О. Сербенської.
- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо.
- Коваль А. П. Слово про слово.
- Словники: тлумачний, фразеологічний, іншомовних слів, омонімів, синонімів, антонімів, паронімів, термінів.
- Содомора А. Наодинці зі словом.
- Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму.
- Чак Є. Д. Мандрівка в країну слова.

Уникайте помилок!

Уживання слів у невластивому їм значенні

Правильно	НЕправильно	Пояснення
важати правильним	рахувати правильним	слово <i>рахувати</i> вживаємо, коли йдеться про лічбу
влучне слово	метке слово	прикметник <i>меткий</i> має значення «швидкий, спритний»
ставитися привітно	відноситися привітно	слово <i>відноситися</i> означає «перебувати в певній відповідності з чим-небудь»
потрібно розмістити кошти	потрібно розмістити грошові кошти	повторення схожих за значенням слів є невиправданим

Уживання фразеологізмів

Правильно	НЕправильно
доводити до відома давати спокій давати згоду мати рацію підбивати підсумки уживати заходів брати участь моя хата скраю крига скресла просто неба завдяки допомозі гарантувати безпеку	ставити у відомість залишати в спокої давати добро бути правим підводити підсумки приймати міри приймати участь моє діло сторона лід зрупився під відкритим небом дякуючи допомозі забезпечувати безпеку

Розрізняйте пароніми!

музична школа – музикальний слух
військова форма – воєнний час
виборча комісія – виборний орган
знаменитий письменник – знаменна подія
змістовна доповідь – змістовий зв'язок
земляні вали – земельний фонд
духовий оркестр – духовна особа
дослідна ділянка – дослідницький метод

ВІД ВЛАСНИХ НАЗВ

Багато термінів зобов'язані своєю появою власній назві. Це, наприклад, револьвер *кольт*, назва якого збігається з прізвищем його винахідника – американського зброяря ХІХ ст. *Семюеля Колта*; апарат для просвічування і фотографування *рентген* походить від прізвища німецького фізика *Вільгельма Конрада Рентгена*; одиниця роботи електричного струму або енергії *джоуль* утворена від прізвища англійця *Джеймса-Прескотта Джоуля*.

А звідки слово *термін*? *Термін* – римський бог меж і прикордонних знаків, стовпів, каменів, які вважалися священними. Поняття *термін* точно визначає певну умову (строк), подібно до того, як межові стовпи визначали границі земельних ділянок. У сучасній мові *термін* – слово, яке позначає певне поняття, що застосовується в науці, техніці, мистецтві тощо (За Є. Чака).

Цікаво знати

До індивідуальних неологізмів свого часу належали такі слова: *детектив* (створив письменник Ж. Верн); *алло* (Ш. Бівор від французького *alors* – «ну»); *кодак* (американець Дж. Істмен, якому подобалася літера *K*); *йод* (хімік Гей-Люссак); *мрія* (Олена Пчілка або М. Старицький, утворено від дієслова *мріти*, що означає «видніти», «мерехтіти»); *чинник* (І. Франко); *енциклопедія* (Ф. Рабле).

* * *

Для створення урочистості, небуденності мовлення в англійській мові часто використовують французькі слова, а в українській для цього традиційно вживаються запозичення зі старослов'янської мови, що тривалий час функціонувала як самостійний високий стиль.

* * *

З розвитком науки може настати момент, коли між терміном та позначуваним ним поняттям виникає суперечність. Наприклад, слово *атом* утворено від гр. *atoms*, що означає «неподільний». З поглибленням наукових досліджень з'ясувалося, що атом подільний. Проте термін залишився.

І такє буває

РОМАНТИКИ

Гарну книжечку нову читають хлоп'ята.

– Що це значить *романтизм*? – питають у тата.

– О, знайшли про що питать, – блимнув той спідлоба. –

Це коли кістки болять... Є така хвороба.

(П. Глазовий)

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть...

О. Гончар

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З МОРФОЛОГІЇ, СТИЛІСТИКИ

Ви знатимете:

- стилістичні засоби морфології;
- особливості вживання назв осіб за професією, посадою тощо.

Ви вмітимете:

- доречно використовувати в мовленні різні частини мови;
- визначати й комунікативно доцільно вживати в мовленні стилістичні можливості частин мови;
- дотримуватися норм літературної мови.

Морфологія – це розділ мовознавства, що вивчає систему частин мови.

§ 13. Система частин мови. Рід іменників. Назви осіб за професією, посадою тощо

Про самостійні й службові частини мови, визначення роду невідмінюваних іменників, а також про вживання назв осіб за професією, посадою тощо в різних стилях мовлення

Пригадайте

- Що вивчає морфологія?
- Які є частини мови? Які з них самостійні, а які – службові?
- Як визначити рід невідмінюваних іменників?

 199. Порівняйте подані варіантні родові форми іменників. За допомогою глумачного словника визначте, який іменник кожної пари становить літературну норму і є стилістично нейтральним, а який – розмовно-просторічним або застарілим. У якій парі обидва іменники стилістично рівноправні?

Бакенбард – бакенбарда, санаторій – санаторія, цукерка – цукерок, птах – птаха, диво – дивина.

Частини мови

Об'єктом вивчення морфології є слово як носій граматичних значень.

Слова в сучасній українській мові об'єднують у десять частин мови, які поділяють на **самостійні** та **службові**. Окремою частиною мови є **вигук**.

Самостійні частини мови мають лексичне значення (називають предмети, дії, ознаки предметів і дій, кількість), морфологічні ознаки (рід, число, відмінок, час, особу, спосіб тощо), є членами речення.

Службові частини мови виражають відношення між словами в реченні, не мають предметного лексичного значення, не є членами речення, не змінюються за родами, числами, відмінками, особами тощо.

Перехід з однієї частини мови в іншу

У випадку переходу з однієї частини мови в іншу слово зазнає граматичного переоформлення, зміни значення та синтаксичних функцій.

Порівняйте:

Молодий → іменник. *Радісно зустрічали молодих.*
→ прикметник. *Зібралось багато молодих людей.*

Роль частин мови

За допомогою частин мови людина диференціює речі, їхні якості, процеси, дії і стани та їхні ознаки, виділяє відмінності в навколишньому світі. Предметність виражається **іменниками**, ознаки – **прикметниками**, кількість і кількісні ознаки – **числівниками**, динамічні ознаки (дії, стану, змін, процесів) – **дієсловами**, ознаки дій, процесів та властивостей – **прислівниками**. **Займенники** є еквівалентами іменників, прикметників, числівників.

200. I. Прочитайте виразно вiрш. Назвіть прикметники, визначте їхню роль в об-
разному змалюванні дійсності.

Світ який – мереживо казкове!
Світ який – ні краю, ні кінця!
Зорі й трави, мрево світанкове,
Магія коханого лица.
Світе мій гучний, мільйонноокий,
Пристрасний, збурунений, німий,
Ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
Дай мені свій простір і неспокій,
Дай мені любові, дай добра,
Гуркочи у долю мою, світе,
Хвилями прадавнього Дніпра.
Не шкодуй добра мені, людині,
Щастя не жалій моїм літам –
Все одно ті скарби по краплині
Я тобі закохано віддам.

О. Кириченко. Квітучі яблуні

(В. Симоненко)

II. Випишіть із тексту слова службових частин мови. Яку функцію вони виконують?

201. Визначте, до яких частин мови належать слова, враховуючи їхнє лексичне
значення, морфологічні ознаки, синтаксичні особливості та будову.

1. Один, раз, два, двійка, єдність, єдиний, третина, другий, половина,
пара (коней), сотий, сотка, кількадесят, подвоїти, подвоївши, чотирнадця-
цятєро, безліч, тьма, дві третіх, мільйон.

2. Перший, трійко, трійка, обоє, утричі, потроїти, потроєння, по пер-
ше (травня), по-перше, обидва, дюжина, тринадцятка, п'ятнадцятєро,
мало, півтора, стонадцять, п'ять десятих, десятина, чимало (часу), ві-
сімнадцятий.

202. **Два – чотири – всі разом.** Прочитайте речення. Поділіться своїми мір-
куваннями щодо правильності вживання в них прийменників і сполучників.
Поясніть характер допущених помилок. Відредаговані речення запишіть.

1. Не хвилюйся, сину, про мене, все буде добре. 2. До вступу до уні-
верситету я працював лаборантом на кафедрі. 3. Наше місто не поступа-
ється за красою іншим населеним пунктам України. 4. На зборах було
схвалено заходи по модернізації підприємства. 5. Забудова міста
здійснюватиметься відповідно за-
твердженого плану. 6. Гуртківці ро-
били по-своєму, так як інструкції
не було. 7. У склад делегації входи-
ли представники різних професій.
8. Унаслідок того, що почався дощ,
ти на вулицю не підеш. 9. Стипен-
дія – це грошова допомога, котру
виплачують тим, що навчаються у
вузах.

Російською мовою	Українською мовою
по инициативе	з ініціативи
по приказу	за наказом
в зациту	на захист
в сущности	по суті
идти за водой	іти по воду
при жизни	за життя
при условии	за умови
согласно приказу	згідно з наказом (відповідно до наказу)

Із глибин мовознавства

Уперше частини мови були виділені давньоіндійськими граматистами Яска та Паніні (V ст. до н.е.), а європейська теорія частин мови сягає теоретичних праць Арістотеля (IV ст. до н.е.), який виділив чотири групи: ім'я, дієслово, артикль і сполучник.

Аристарх Самофракійський і його учень Діонісій Фракійський (II ст. до н.е.) уперше виділили вісім частин мови: ім'я, дієслово, прислівник, артикль, займенник, прийменник, дієприкметник, сполучник. Прикметник був об'єднаний з іменником, бо в давньогрецькій мові вони мали спільну систему відмінювання. Ця система частин мови була запозичена римськими вченими, які внесли до неї незначні зміни. Пізніше ця класифікація поширилася на всі європейські, а згодом і на інші мови.

203. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Підкресліть як члени речення ті з них, які є самостійними частинами мови.

1. Стародавнє село Тухля – се була в(е,и)лика гірська оселя з двома чи трьома пр(е,и)сілками, всього **коло** півтори тисячі душ (*І. Франко*). 2. На вгороді **коло** броду барвінок не (з,с)ходить (*Т. Шевченко*). 3. І (до) **кінця** свого віку Джеря йшов проти панів (*І. Нечуй-Левицький*). 4. М(е,и)-ні аж страшно, як згадаю оту хатину **край** села (*Т. Шевченко*). 5. Хлопчик відразу увійшов у дружнє **коло** своїх ровесників (*І. Цюпа*). 6. Він стояв, а хвиля гралась (на)в**круги** нього (*М. Коцюбинський*). 7. Кипариси од ночі і до ранку все шумлять і шумлять (на)в**круги** (*В. Сосюра*). 8. А я піду на **край** світа... (*Т. Шевченко*). 9. **На(в)коло** – ворогів закрадливість лукава (*М. Рильський*). 10. Я славлю життя людей, що діють **на(в)коло** мене (*О. Довженко*).

II. Випишіть з поданих речень по одному іменнику, прикметнику, дієслову і виконайте їхній морфологічний розбір.

↑ 204. I. Прочитайте речення, визначте випадки переходу слів з однієї частини мови в іншу. З'ясуйте, яких змін (лексичних, граматичних, синтаксичних) зазнало кожне слово за такого переходу.

1. Кругом хати наче сто коней гасало, торохтіло оселею, жалібно стогнало в димарі (*Панас Мирний*). 2. Скажи «люблю» сьогодні й не чекай, що буде ще і завтра, й післязавтра (*Г. Дудка*). 3. Я чую вашу колицкову, що долітає до зорі. Вона бентежить серце знову, як перша буква в букварі... (*М. Сингаївський*). 4. І воїни в звитязному поході на смерть стояли тут за цілий світ (*О. Гончар*). 5. Місяць кинув ті підкови дідусеві-ковалю і пішов собі в діброви, потемнівши від жалю (*А. Малишко*). 6. Поранений глухо стогнав (*Л. Смілянський*). 7. Чиясь край шляху плаче наречена (*Л. Костенко*). 8. Поранені перемовлялися через відкриті вікна (*Г. Тютюнник*). 9. Минуле не вернуть, не виправить минуле (*В. Симоненко*).

II. Зробіть письмовий синтаксичний розбір п'ятого речення.

205. Попрацюйте в парах. I. Запишіть кожен окремо можливі варіанти конструкцій на позначення часу. Обмінуйтеся зошитами й перевірте один в одного, чи всі можливі варіанти записано.

1. Зараз (9.00; 12.30). 2. Вистава розпочнеться (14.25; 17.45). 3. Літак прилітає (6.00; 23.20).

II. Проаналїзуйте особливості використання прийменників у часових конструкціях.

206. Прочитайте речення, уставляючи замість крапок займенники *всякий*, *кожний* або *будь-який*. Визначте можливість синонімічної заміни займенників.

1. Про що зараз ... із вас думає? 2. Реконструкція аеродрому дозволить проводити техогляд літаків за ... погодних умов. 3. ... людина потребує уваги, тепла і любові. 4. Прошу вас уважно переглянути ... особову справу. 5. В акті обстеження має розписатися ... присутній. 6. Ти, Наталко, ... відмовки вигадуєш, аби не прибирати. 7. Після навчання ви зможете ремонтувати авто ... моделі. 8. ... ранку я роблю гімнастику. 9. Думаю, що зможу відповісти на ... запитання експертів. 10. Ви можете у ... час розірвати цей контракт. 11. Хіба це відповідь? У ... реченні помилка! 12. У трудовому колективі є ... люди.

Рід відмінюваних іменників

Кожен іменник, якому притаманна **форма однини**, належить до одного з граматичних родів.

Іменники на позначення осіб та істот чоловічої статі належать до **чоловічого роду**, жіночої статі – до **іменників жіночого роду**. В іменниках на позначення молодих за віком істот ознака статі нейтралізована, тому вони належать до **середнього роду**. Наприклад: *дівча, хлоп'я, дитинча, лоша, гусеня, індича, кача*.

Принцип розподілу за родами **іменників-неістот** є суто формальним і семантично не вмотивованим. Деякі іменники мають варіантні родові форми: *абрикос і абрикоса, зал і зала, клавіш і клавіша, пелюсток і пелюстка*. Наведені родові варіанти подаються в словниках сучасної української мови як стилістично рівноправні.

Рід невідмінюваних іменників

Рід **невідмінюваних іменників** іншомовного походження в українській мові визначається так:

Чоловічий рід	<ul style="list-style-type: none"> • назви осіб чоловічої статі; • назви тварин (крім <i>цеце</i> (муха), <i>івасі</i>, <i>путасу</i> (риба)) 	<i>мосьє, аташе</i> <i>какаду, гризлі</i>
Жіночий рід	<ul style="list-style-type: none"> • назви осіб жіночої статі 	<i>мадам, фрау</i>
Середній рід	<ul style="list-style-type: none"> • іменники – назви неістот 	<i>метро, танго</i>

Рід невідмінюваних географічних назв, назв органів преси, громадських організацій, спортивних клубів тощо визначається за родовим поняттям. Наприклад: *Арагві* (річка) – жін. р., *Ай-Петрі* (гора) – жін. р., *Хоккайдо* (острів) – чол. р., *«Темпо»* (журнал) – чол. р., *«Наполі»* (команда) – жін. р.

Рід невідмінюваних абrevіатур (складноскорочених слів) зумовлений родом стрижневого слова. Наприклад: *НАН* (*Національна академія наук*) – жін. р., *ДАІ* (*Державна автоінспекція*) – жін. р., *АПК* (*агропромисловий комплекс*) – чол. р.

207. Доберїть до поданих іменників прикметники або дієслова у формї минулого часу. Утворенї сполучення запишіть. Визначте рід іменників. Значення незрозумїлих вам слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

Аташе, шимпанзе, кенгуру, візавї, жури, Орїноко (рїка), Потї (місто), трюмо, денді, рантьє, ступїнь, какаду, Сантьяго (місто), Альпи, Рїо-Колорадо (рїка), сомбреро, мадам, портъє, цеце, ему, какаду, торнадо, круп'є, Онтарїо (озеро), Ерї (озеро), Юнгфрау (гора), каланхое, міс, Рїо-де-Жанейро, трїо, тореро, танго, понї, алїбі, реферї, путасу, Кармен, алое, піанїно, Федерїко, «Юманїте» (газета), фрекен.

Запам'ятайте рід іменників	
путь – жіночий рід	}
ступєнь	
бїль	
насіп	
полїн	
Сїбір	
дрїб	} чоловічий рід
ступїнь	

208. Перекладїть українською мовою і запишіть. Порівняйте родові властивості іменників у російській та українській мовах.

Счастливая жизнь, насыщенный пар, острая боль, густая пыль, золотая россыпь, высшая ступень развития, далекая Сибирь, государственная перепись, предварительная запись, настенная живопись, балконная дверь, сильная накипь, предупреждающая надпись, почтовый адрес, горькая полынь, фальшивая подпись, научная степень, детский шампунь, железнодорожный путь, украинская степь, красная сыпь.

209. Спишіть, ставлячи дієслова, що в дужках, у формї минулого часу. Обґрунтуйте свій вибір.

1. АЗС (розпочинати) працювати з шостої години ранку. 2. Минулого тижня ВАТ «Житомирський молокозавод» (випускати) нову продукцію. 3. ДПА України (попередити) власників підприємств про введення в дію нових форм звітності. 4. У січні минулого року ДАІ (проводити) тиждень безпеки руху. 5. МЗС України (висловити) свою позицію щодо останніх подій у країні. 6. Держкомінформполітики (провести) нараду-семінар з представниками засобів масової інформації. 7. НДІ (укласти) декілька перспективних угод. 8. За словами очевидців, НЛЮ (пролетіти) над верхівками дерев.

210. Прочитайте речення. Якого стилістичного забарвлення надає їм уживання форм середнього роду замість чоловічого або жіночого? Чи можливий такий засіб в інших стилях, крім художнього? У яких реченнях форми середнього роду надають висловлюванню відтінку пошани, милування чи співчуття, а в яких допомагають виявити негативне, зневажливе ставлення?

1. ...Пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать. Воно, сповитєє, кричало у холодочку за снопом (*Т. Шевченко*). 2. Був собі тато, була собі мама, було собі я (*І. Драч*). 3. Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був... Воно й училось, нївроку йому. Страх яке до книжки було... (*А. Тесленко*). 4. Насилу виліз із бебехів пан Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кирпате, очі як осокою попрорїзувані, а пика та червона, як новий п'ятак, аж блищить (*О. Стороженко*). 5. Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо, мені робити не хоче! (*Марко Вовчок*).

Назви осіб за професією, посадою, званням

В українській мові більшість назв осіб за професією, посадою, званням, суспільною діяльністю, національністю тощо утворює паралельні форми чоловічого і жіночого роду. Наприклад: *аптека́р* – *аптека́рка*, *журналіст* – *журналістка*, *армату́рник* – *армату́рниця*, *льотчик* – *льотчи́ця*, *протеста́нт* – *протеста́нтка*, *оренда́р* – *оренда́рка*. Проте ці форми неоднаково функціонують у різних стилях мовлення.

Запам'ятайте!

Українською мовою	Російською мовою
завідувач	заведующий
командувач	командующий
пожежник	пожарный

Стилїстичні особливості

Для позначення осіб жіночої статі в **розмовному**, **художньому** та **публіцистичному** стилях мовлення вживають іменники жіночого роду: *завідувачка*, *аспірантка*, *бібліотекарка*, *лаборантка*. Використання форм жіночого роду спричинюється прагненням автора підкреслити, що дійовою особою, виконавцем, суб'єктом дії є жінка. Наприклад: *Вона (М. Заньковецька) була не тільки чудовою актрисою, не тільки вихователькою театральної молоді, але й громадською діячкою, яка послідовно боролася за реалізм і демократизм у театрі* (М. Рильський).

В **офіційно-діловому** стилі перевага надається формам чоловічого роду, навіть коли є відповідні форми жіночого роду. Адже в діловому спілкуванні підкреслюється не стать людини, а її службове й соціальне становище. Така особливість становить норму цього стилю. Наприклад: *виділили путівку економісту Галіні Вовченко; написала заяву декан К.П. Цибульська*.

У межах **офіційно-ділового** стилю виділяють **тематичні види мовлення** (спортивне, виробниче), де, навпаки, нормативним є чітке розмежування осіб за статтю (*спортсменка*, *гімнастка*, *хокеїстка*, *шліфувальниця* тощо).

Розмовно-просторічні назви

Серед іменників – назв осіб за професією, посадою, званням, суспільною діяльністю вирізняються іменники жіночого роду з суфіксами *-ш-*, *-ис-*, *-их-*, *-к-*. Наприклад: *дикторша*, *директриса*, *офіцерша*, *бібліотекарша*, *ревізорша*, *конструкторша*, *сторожиха*, *математичка*, *бригадирка* тощо. Вони мають розмовно-просторічний відтінок, іноді з виявом негативного забарвлення і вживаються тільки в **розмовному** стилі. Як розмовний елемент можуть потрапити в тексти **художнього** стилю.

Складні назви

Відповідників жіночого роду немає в усіх складних назвах, яких стає дедалі більше: *топ-менеджер*, *дизайнер*, *верстальник*, *лікар-рентгенолог*.

↑ 211. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Роблю байдужу міну, роздивляю наче будинки, але бачу тільки блакитний вуаль... (М. Коцюбинський). 2. Піч і стіни (до)половини викладені бездоганною (сніжно)білою кахлею (І. Вільде). 3. У далекому південному краю живе птаха пелікан: не дуже(то) вона велика, ба й не мала вона (С. Яричевський). 4. Від тих слів у мозку Олександри Вікентіївни сталася спазма – теця навіть (не)знала, що відповісти на подібну зухвалість (В. Дарда). 5. Пригадувалася доля каравани, що, томлена спрагою і пражена сонцем, побачить оазу перед собою... (Б. Лепкий). 6. Прикре враження у мене від тієї санаторії (Леся Українка). 7. Артемон так щось сказав і так чогось (не)домовив, що Ярину почав лихоманити дрож (М. Стельмах).

II. Підкресліть іменники, до яких можна дібрати варіантні родові форми. Укажіть їхні стилістичні особливості. Визначте відповідність родової характеристики підкреслених та дібраних вами іменників сучасним нормам української літературної мови.

212. I. Прочитайте фрагмент Указу Президента України. Обґрунтуйте належність тексту до офіційно-ділового стилю.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про відзначення державними нагородами України

За вагомий особистий внесок у соціально-економічний і культурний розвиток України, активну громадську діяльність, багаторічну сумлінну працю та з нагоди Міжнародного жіночого дня 8 Березня постановляю:

Нагородити орденом княгині Ольги III ступеня

Волошину Тетяну Василівну – заступника начальника відділу Головного управління розвідки Міністерства оборони України, полковника

Вандіну Наталію Юріївну – оперуповноваженого Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, майора міліції

Касарду Валентину Іванівну – директора комунального підприємства «Санаторій матері і дитини “Пролісок”», с. Грем'яче, Волинська область

Кондакову Валентину Григорівну – лаборанта хімічного аналізу акціонерного товариства «Український графіт», м. Запоріжжя

Куделю Світлану Вікторівну – машиніста підіймальної машини відокремленого підрозділу «Шахта імені О.О. Сочинського», Донецька область

Левінську Світлану Іванівну – завідувача відділення Львівського обласного госпіталю інвалідів війни та репресованих імені Ю. Липи

Падалко Людмилу Іванівну – головного лікаря Дніпропетровського міського пологового будинку № 2

Янчеву Ліану Миколаївну – першого проректора Харківського державного університету харчування та торгівлі

Нагородити медаллю «За військову службу Україні»

Копач Наталію Наумівну – санітарного інструктора 8 армійського корпусу Сухопутних військ Збройних Сил України, старшого сержанта

Чекусь Олену Василівну – старшого телеграфіста 101 окремого полку зв'язку Повітряних Сил Збройних Сил України, старшого солдата

Президент України

В. Ющенко

м. Київ, 5 березня 2009 року

№ 121/2009

II. Знайдіть назви осіб жіночої статі за професією, посадою, званням у наведеному вище документі. Поясніть особливості вживання цих назв.

Зверніть увагу! Якщо іменник чоловічого роду вживається на позначення особи жіночої статі, а ім'я особи при цьому не називається, то **присудок** вживається у формі **чоловічого** роду.

Якщо ж іменник чоловічого роду вживається на позначення особи жіночої статі і при цьому називається ім'я особи, то **присудок** вживається у формі **жіночого** роду. **Означення** в таких випадках має форму **чоловічого** роду.

Порівняйте:

Професор виступив з доповіддю.

Професор В. Ковальова виступила з доповіддю.

Новий редактор презентував газету.

Новий редактор Надія Петренко презентувала газету.

213. Два – чотири – всі разом. Поміркуйте, як правильно сказати, коли йдеться про жінку: 1. Суддя провела перше засідання. 2. Суддя провів перше засідання.

214. Спишіть, вибираючи з дужок відповідне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Нараду (проводив, проводила) заступник голови правління банку Нілова Н.В. 2. Кухарем у дитячому садку з 2007 року (працював, працювала) Рогоза Світлана Василівна. 3. На засіданні (виступив, виступила) майстер цеху Курбанова П.В. 4. Касир Н. Добровольська (взяв, взяла) відпустку за власним бажанням. 5. Розпорядження (підписав, підписала) голова районної адміністрації Валентина Костенко. 6. За якість продукції на заводі (відповідав, відповідала) технолог. 7. Старший інспектор (підготував, підготувала) висновки експертизи. 8. (Наш, наша) інструктор з плавання Поліна Василівна (відкрив, відкрила) змагання. 9. Заяву потрібно писати на ім'я (директора, директорки, директриси) технікуму Василенко Катерини Олександрівни. 10. (Мій, моя) науковий керівник О.К. Вишнівська (зачитав, зачитала) рецензію на дипломну роботу.

215. I. Доберіть до поданих іменників чоловічого роду форми жіночого роду і запишіть. Обґрунтуйте особливості їхнього стилістичного вживання. Які з дібраних слів мають негативне забарвлення? Позначте словотворчі суфікси.

Кондуктор, сторож, завідувач, професор, асистент, слухач, офіціант, лектор, кореспондент, тракторист, ріелтор, фігурист, архітектор, депутат, протестант, будівельник, оптиміст, вихователь, агроном, верстальник, чабан.

II. Складіть і запишіть два речення з дібраними іменниками жіночого роду та два речення з поданими іменниками чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі.

Я. Полатайко.
Чабан

Для вас, допитливі

Поміркуйте, чи людей однієї професії позначають слова *друкар* і *друкарка*, *швець* і *швачка*, *стюард* і *стюардеса*. Невже вони різняться між собою лише граматичним значенням роду?

Скористайтеся допомогою **тлумачного словника**. Про результати своїх пошуків розкажіть рідним або знайомим.

216. I. Прочитайте назви осіб за професією, посадою. З'ясуйте, чи відповідають вони літературній нормі. Відредагуйте й запишіть.

Заступниця директора з виховної роботи, спеціальна фотокореспондентка, режисер-постановниця, продавщиця-консультант, менеджерка з продажу, приватна нотаріуска, тренерка з боротьби, головна бухгалтерка, молодша державна інспекторка, старша викладачка, статистка-дослідниця, двірничка, старша адміністраторка, провідна інспекторка, дефектологиня, старша інженерша з техніки безпеки, перекладачка німецької мови.

II. Складіть і запишіть речення з трьома назвами осіб за професією, посадою, званням, дібравши до кожної назви ім'я та прізвище особи.

217. Позмагайтеся! Пригадайте і запишіть якнайбільше назв осіб за професією або посадою, які з'явилися в нашому мовленні відносно недавно. Скориставшись найновішим виданням словника іншомовних слів, з'ясуйте їхнє лексичне значення. Чи мають ці назви відповідники жіночого роду?

ВИСНОВКИ

1. В українській мові є десять частин мови (шість самостійних, три службових і вигук).
2. Рід іменників – назв істот семантично мотивований. Рід іменників – назв неістот визначається формально-граматичним змістом.
3. У сучасній українській літературній мові спостерігається збільшення кількості іменників жіночого роду, які поглиблюють розподіл іменників за ознакою статі.

§ 14. Стилiстичні засоби морфології. Варіанти відмінкових форм

Пригадайте

- Яка лексика вважається стилістично забарвленою, а яка – стилістично нейтральною?
- У яких відмінках іменники, прикметники, займенники можуть мати паралельні форми?

218. Прочитайте тексти. У реченнях якого з них переважають іменники, а якого – дієслова? Який текст є динамічнішим? Чому?

1. Здається, часу я не гаю, а не встигаю, не встигаю! Щодня себе перемагаю, від сусти застерігаю, і знов до стрічки добігаю, і не встигати не встигаю, і ні хвилиночки ж не гаю! (*Л. Костенко*).

2. Зупинки. Аварії. Перон. Гучномовці. Зали чекання. Карти. Вагони – парії. Вагони – службовці. Вагони – аристократи. Люстра – електрична сестра орхідей. Черга. Буфет. Каси (Л. Костенко).

Мозковий штурм. Використання частин мови фактично не залежить від мовця, його вподобань, а визначається об'єктивно, зумовлюється тим, що стало причиною мовлення. Чи можемо ми в такому разі говорити про стилїстичні можливості частин мови?

Прикметникові форми

У межах кожної частини мови можна виділити форми, що мають більшу чи меншу стилїстичну потужність. В іменниках стилїстично виразними є категорії роду, числа, окремі форми відмінків.

Стилїстичне забарвлення виявляють і деякі **прикметникові форми**. Зокрема, стилїстично забарвленими є **нестягнені варіанти повних прикметників** (*високая, веселїй, далекеє*) і **короткі прикметники** (*дрїбен, зелен, рад, срїбен, здоров*), які вживаються переважно у фольклорї, розмовному мовленнї, поезії та надають мовленню урочистості й піднесеності. Наприклад: *Ой і зїди, зїди ти, зїронько та вечїрняя! Ой вийди, вийди, дївчинонько моя вїрняя!* (Нар. творчїсть). Стягнені ж варіанти повних прикметників (*висока, веселї, далеке*) є стилїстично нейтральними.

Проста форма вищого й найвищого ступенїв порївняння прикметників (*досконаліший, найвищий, глибокий*) вважає в публіцистичному, розмовно-побутовому й художньому стилїях. **Складена форма ступенїв порївняння прикметників** має відтїнок книжності, тому прийнятнїша для наукового й офіційно-дїлового стилїв (*менш досконалий, більш потужний, більш глибокий*).

Дїєслївні форми

Із дїєслївних форм стилїстично забарвленими є форми **їнфїнітива** на *-ть* (*шукать, співають, пишать*), варіантні форми **першої особи множини і третьої особи однини** (*бачим, берем, співа, вигляда*), варіантні форми **дїєслїв наказового способу** (*скажіте, несїте, пишїте*), які вживаються в розмовному мовленнї та в художнїй лїтературї. Для вїдтворення просторїччя в художнїх творах використовуються ненормативнї форми першої і третьої особи однини (*сидю, сердюсь, тремтю, говоре*).

Службові частини мови

Переважно офіційно-дїловому та науковому мовленню властиві **сполучники зважаючи на те що, внаслідок того що, завдяки тому що, з того часу як, прийменники внаслідок, у зв'язку з, згідно з, вїдповідно до, стосовно, залежно вїд, з метою, у питаннї**. Розмовне забарвлення мають сполучники *аби, буцїм, буцїмто, одначе, отожд, себто*, прийменники *промїж, побїч, щодо, насупроти, попри*. Лише в художнїх творах як засїб стилїзацїї використовуються **застарїлі сполучники** *заки* (поки), *позаяк* (бо), *коби* (якби).

**Частотність
уживання**

Слова різних частин мови вживаються в різних стилях з неоднаковою частотою.

У художньому стилі приблизно однакове співвідношення **іменників** і **дієслів**. У науковому стилі фіксується велика кількість **іменників** та **прикметників**. **Вигуки**, наприклад, зовсім не вживаються в науковому стилі, але дуже поширені в усному мовленні, у художній літературі. У текстах науково-технічної літератури не вживаються **займенники** *я, ти, ви, хто, твій*, хоча вони й мають високу частотність у художній та суспільно-політичній літературі.

У текстах офіційно-ділового стилю мало **прикметників**, зокрема майже немає якісних, тому що переважає найменування фактів, явищ без якісної оцінки їх. Ті прикметники, що вживаються в офіційно-діловому стилі, є відносними і майже всі входять у стійкі словосполучення (*матеріальна допомога, соціальний захист, грошова одиниця, споживчий кошик, нормативний акт*). Дії і процеси в текстах цього стилю мовлення називаються **визначеними**, через **віддієслівні іменники** (*виконання, опис, розподіл*), розпорядчий характер багатьох документів зумовив високу частотність **інфінітивів** (*обговорити, підготувати, вивчити*).

219. Запишіть слова у дві колонки: а) стилістично нейтральні; б) стилістично забарвлені. Обґрунтуйте особливості їхнього стилістичного вживання. З трьома словами другої колонки складіть і запишіть речення з прямою мовою.

Червона – червоная, зелений – зелен, робити – робить, питає – пита, ходімо – ходім, пишіть – пишіте, жовта – жовтая, дрібен – дрібний, модний – ультрамодний, довгий – довжелезний, надпотужний – потужний, довго-довго – довго, превеликий – великий, густо-синій – синій, вірна – вірная, усяк – усякий, вечірня – вечірняя, повен – повний, вищий – більш високий, але – одначе, позаяк – бо, аби – щоб.

220. І. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Чи вдалося автору передати любов до рідної землі? Як ви думаєте, які люди живуть серед такої краси? Якою б мала бути їхня доля?

КОМАРІВКА

Недалеко од Керелівки стоїть маленьке село Комарівка. Дорога в село йде з такої крутої гори, що, їдучи, треба вставати з воза, щоб не перекинутись. Під самою горою блищать ставок. Коло ставка гребля, обсаджена вербами. У кінці греблі стоїть млин з чорними колесами. Вода лється на колеса зверху, обливає їх білою піною і падає довгими пасмами в глибоку долину. Кругом ставка ростуть старі садки. Уся Комарівка зовсім потонула в садках. Ніде не видно ні хат, ні повіток. Тільки синій дим з виводів над зеленим морем показує на ті місця, де стоять хати. Тільки подекуди через листя блищать старі стіни хат, лиснять проти сонця вікна або де-не-де під гіллям сіріє клуня. **Їдеш селом, і тобі здається, що їдеш лісом.** Дерево в садках старе, товсте, черешні здорові, як дуби, груші – як липи, розложисті яблуні – густі, як руно.

Уся долина заросла садками, неначе повилася густим хмелем. Кругом села піднімаються спадисті гори на три боки. Гори вкриті садками, а там, вище, садки сходяться зі старим дубовим лісом. Ліс обступає село, наче густа зелена хмара. Серед того зеленого моря на горбі неначе пливе в зелених хвилях нова невеличка біла церква з однією широкою банею та тонкою дзвіницею (За *І. Нечуєм-Левицьким*).

О. Кержнер. Сільська вулиця

II. Визначте роль дієслів теперішнього часу та іменниково-прикметникових словосполучень в описі місцевості. З якою метою у виділеному реченні автор уживає форму другої особи дієслів замість першої? Зверте свою відповідь з міркуванням, поданим нижче.

III. Усно перекажіть прочитане.

Міркуйте! За допомогою використання дієслів **теперішнього часу** досягається реалістичність і динамізм у змалюванні художньої картини. Вони передають опис подій, розгортання дії в часі, у певній послідовності, конкретизують динамічну ознаку предметів, мають багато відтінків у значенні, уживаються в переносному значенні. Насиченість тексту **іменниково-прикметниковими словосполученнями** створює яскраве зорове вираження. Уживання форми **другої особи дієслова** замість першої допомагає читачеві увявити себе на місці автора, пережити його відчуття як власні.

221. I. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

1. Дощі ваші дрібненькіі вб..руться в перли дрібні, поломляться ясененькіі бл..скавиці ваші срібні (*Леся Українка*). 2. І благословен я був між золотим сонцем і з..леною з..млею (*М. Коцюбинський*). 3. Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно н..се крізь ліси і гори повніі води свої (*М. Гоголь*). 4. І в кожному колосі тяжким в..сняне сонце й майський грім, і літній дощ, і ночі сині (*М. Рильський*). 5. Будь слав..н, день багатого врожаю, прозоре небо, підіймайся вище (*А. Малишко*). 6. Чом ти, Дунай, став так смут..н, став так смут..н, каламут..н? (*Нар. творчість*). 7. Люблю я осінніі квіти, прощальну красу в..чорів, і синіі огол..ні віти, і вітру холодного спів (*В. Сосюра*). 8. Я для геніїв грядущих поле дикее орав (*І. Франко*). 9. Ти, земле наша, рідная, святая. Ти, Батьківцино любя, золотая (*П. Тичина*).

II. Підкресліть прикметники, які надають мовленню піднесеності, урочистості. У якій формі їх ужито: повній (стягненій, нестягненій) чи короткій?

222. Прочитайте вірш. Чому лірична героїня звертається до коханого то на «ти», то на «ви»? Які почуття передають ці займенники? Як у творі виявляється внутрішня сутність людини, її ставлення до інших людей?

Осінній день березами почавсь,
Різьбить печаль свої дереворити.

Я думаю про тебе весь свій час,
Але про це не треба говорити.
Ти прийдеш знов, ми будемо на «ви»,
Чи ж неповторне можна повторити?
В моїх очах свій сум перепливи,
Але про це не треба говорити.
Хай буде так, як я собі велю,
Свій будень серця будемо творити.
Я Вас люблю, о, як я Вас люблю,
Але про це не треба говорити...

(Л. Костенко)

223. Мікрофон. Як ви розумієте вислів: «Вимовляйте слово *ви* голосно, а слово *я* пошепки»? Чи актуальне це правило сьогодні?

224. I. Прочитайте речення. Дайте функціонально-стилістичну характеристику виділених дієслів, укажіть їхні стилістичні варіанти. З'ясуйте відповідність форм дієслів сучасним нормам української мови. Які з форм надають висловлюванню урочистості, піднесеності?

1. Як хмаринка мусить воду **вилить**, так і я всю душу у пісні (Д. Павличко). 2. Ми хліб до рук **берем**, як диво, в ньому – і сила і снага (С. Гордєєв). 3. **Дивітеся**, яка печаль! (Т. Шевченко). 4. Сосна сама заживляє рани соком янтарним, живою смолою... І не **вмира**, доки сили стане **стріча** вітри, що ідуть горою... (Л. Забашта). 5. **Ідіте** ж, вірні слуги, **принесіте** важкий ланцюг з скарбівні щирозлотий (П. Куліш). 6. Кину в землю зерно – рясно парость **буя** (О. Довгий). 7. **Сходю** вже, коли таке діло, межі людьми **посидю**, послухаю, що кажуть (В. Шкатурупій). 8. Не журись, коли осінь журлива, коли жар **застига** під дощем, коли листя **спада** шамотливе й невигадливим в небі ключем хтось вже пише автограф на згадку (Г. Дудка).

II. Які з поданих речень є складними безсполучниковими? Поясніть уживання в них розділових знаків.

Із глибин мовознавства

Українська мова має великі можливості **синонімічного використання форм часу та способу дієслова**. Щоб наблизити події до слухача (читача), у художньому, розмовному й публіцистичному стилях уживають теперішній час замість минулого. Близьке майбутнє передають формами теперішнього або минулого часу (*завтра я їду до бабусі*). Для пом'якшення тону наказу, прохання в значенні наказового способу виступають форми умовного або дійсного способу; для висловлення наказу, прохання в категоричній формі в значенні наказового способу вживається інфінітив.

↑ **225. I.** Прочитайте речення. Випишіть спочатку ті, у яких для висловлення наказу, прохання замість дієслів наказового способу використано дієслова дійсного, умовного способів або інфінітиви, а потім ті, у яких замість форм дієслів минулого часу вжито форми теперішнього часу. Прокоментуйте вживання одних форм дієслів замість інших. Підкресліть ці слова як члени речення.

1. Обміряли б норми та повідомили б, хто переміг у цьому змаганні (О. Гончар). 2. Тільки й дишемо було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка (Марко Вовчок). 3. Ви лягли б, мамо, спочити (Панас Мирний). 4. Королева Веселості плеснула в долоні і гукнула: «Спати всім, спати! До завтрашнього дня спати!» (В. Шевчук). 5. Після-завтра вирушаємо; комендант доповів, що ешелони подадуть о дванадцятій годині (А. Хижняк). 6. Перемогу не віддавати (О. Костенко). 7. А я задрімала, і сниться мені, буцімто у церкві стою (М. Кропивницький). 8. «Узяли, хлопці, ящики – пішли! Нема чого час гаяти: мені ще до міста треба», – сказав вантажникам Григорій (Ю. Смолич).

II. У яких виписаних вами реченнях першої групи категоричність мовлення пом'якшено, а в яких – посилено?

Варіанти відмінкових форм іменників

Відмінкові форми є головним засобом організації тексту. Окремі варіанти відмінкових форм потребують свідомого вибору в певних ситуаціях спілкування.

• У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають паралельні закінчення **-ові, -еві (-єві)** і **-у(-ю)**. Наприклад: *сину (синові), водієві (водію), продавцеві (продавцю)*.

Паралельним закінченням давального відмінка **-у(-ю)** варто користуватися тоді, коли поряд стоять у формі цього ж відмінка кілька іменників чоловічого роду, з яких один уже має закінчення **-ові, -еві(-єві)**. Наприклад: *подякувати сусідові Данилу; написати видавцеві Сергію Данилевському, зателефонувати товаришеві Василенку*.

• У знахідному відмінку деякі іменники – **назви неживих предметів** виступають у двох паралельних формах. Наприклад: *написав лист (листа), вийняв олівець (олівця)*. Форми з нульовим закінченням є стилістично нейтральними і вживаються без будь-яких обмежень. Форми із закінченням **-а(-я)** використовуються в **розмовному** мовленні й у **художній літературі**.

Зверніть увагу! Стилїстичне розрізнення форм знахідного відмінка властиве тим найменуванням предметів, газет, журналів, організацій тощо, які походять від назв істот. **Порівняйте:**

Нормативні форми	Стилїстично знижені форми
<i>Передплатити «Юний хімік» Спекти «наполеон»</i>	<i>Передплатити «Юного хіміка» Спекти «наполеона»</i>

Форми прикметників

• У родовому й орудному відмінках множини визначаються варіанти в деяких іменниках I, II, III відмін. Наприклад: *воєн і війн, сосон і сосен, валянок і валянків, кіловатів і кіловат, партизанів і партизан, плечей і пліч, шароварів і шаровар, крилами і крильми*.

• Прикметники чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку однини мають паралельні форми, які стилістично не диференціюються і вживаються в усіх стилях:

Форми
займенників

на легкому і на легкім, на безкрайому і на безкраїм. Форма на **-ому** вживається частіше. Прикметники із закінченням на **-ім(-їм)** активно функціонують у поетичних творах. Наприклад: *Я на вбогім сумнім перелозі буду сїять барвисті квітки* (Леся Українка).

- Деякі займенники чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку однини мають варіанти: *(на) моєму і (на) моїм, (на) їхньому і (на) їхнім, (на) чому і (на) чїм, (на) чїєму і (на) чїїм, (на) всьому і (на) всім* тощо. Частіше вживаються перші з наведених форм. Давні форми із закінченням **-ім(-їм)** уживаються рідше.

- З варіантів родового й орудного відмінків займенників жіночого роду – *тієї і тої, цієї і цієї, тією і тою, цією і цею* – більш уживаними є перші з наведених форм.

- Форми родового і давального відмінків присвійних займенників *мійого, твійого, свійого, твійому, свійому* належать до просторічних. Їхніми літературними відповідниками виступають форми *мого, твого, свого, твоему, своєму*.

Форми
числівників

- Форми середнього роду числівника *один (одно і одне)* є паралельними, але *одне* – частіше вживана форма. Числівники від *п'яти* до *десяти*, а також числівники на *-цять* і на *-десят* у непрямих відмінках мають паралельні стилістично рівноправні форми.

Кличний
відмінок

Форма кличного відмінка функціонує в усіх стилях мовлення.

З уживанням форм кличного відмінка пов'язується ціла низка додаткових значень, відтінків, емоційних ознак. Таке стилістичне забарвлення досягається не просто формою кличного відмінка, а єдністю лексичного значення слова, контекстом. Наприклад: *Для мене, сестро, щастя не бажай (ми з ним чогось не можемо ужитись!), ти побажай мені одваги й сили більше сповняти той великий заповіт, що я несу з собою на Україну...* (Леся Українка).

Зверніть увагу! У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка обов'язково має перше слово, друге слово може виступати у формі як називного, так і кличного відмінка.

Порівняйте:

*Світлано Микитівно!
Тітко Катерино!
Друзе Іване!*

*Товаришу капітан (капітане)!
Пане міністр (міністре)!
Добродію редактор (редакторе)!*

226. I. Прочитайте речення. Укажіть можливі варіанти відмінкових форм виділених слів. Обґрунтуйте доцільність уживання поданих варіантів.

1. Ростить скоріш, хлоп'ята, на підмогу дідусеві (П. Куліш). 2. Андрій пройшовся туди-сюди попід глухими ворітьми, подзвонив знову (М. Олійник). 3. Багато їздив я по світі й чимало всякої краси надивився... (Б. Лепкий). 4. Гетьман по старому звичаєві повертається на всі сторони світу, козаки віддають йому честь (Б. Лепкий). 5. В старім гнізді танцюють лелечата (Л. Костенко). 6. І в вагоні легкім, як Андріївська церква Растреллі, ми поїдем в диму зеленавім печерських дерев (І. Малкович). 7. До душі мені висоти в раннім небі золотім, бо нема миліш роботи, як новий підводить дім! (С. Олійник). 8. Се лиш один з тих численних доказів, які будуть зібрані в мойому творі (Б. Лепкий). 9. Поберемося, розживемося, а є на чім, і буде добре (Б. Лепкий).

II. Випишіть речення зі звертанням та порівняльним зворотом. Підкресліть у них члени речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

227. Прочитайте текст. З'ясуйте, яку стилістичну роль відіграє використання автором у першій частині тексту іменників – назв професій у формі орудного відмінка, а в другій – у формі називного відмінка. Зверте свою відповідь з міркуванням, поданим після тексту.

Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Не був він, як уже можна догадатися по одному його імені і по тому, що тут писалося, ні суддею, ні справником, ні попом. Він нездатний був на високі посади. Він навіть не був добрим хліборобом.

Але, як і кожна людина, він мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто косар (О. Довженко).

В. Ельберт. Літній вечір

Міркуйте! Форми орудного відмінка іменників у складеному присудку найчастіше вказують на ознаку тимчасову, нездійснену, а форми називного відмінка – на постійну ознаку. Отже, після нагромодження форм орудного відмінка (ким не був дядько) автор звертає увагу на талант дядька, вживаючи форму називного відмінка. Дядько Самійло не був ні лікарем, ні професором (це не так важливо), головне – він був косар, це головна його характеристика.

228. I. Доберіть до поданих сполучень слів варіантні форми і запишіть. З'ясуйте особливості стилістичного вживання кожного сполучення. Які з них є стилістично забарвленими? Які є частіше вживаними?

Зразок. *Отримав листа – отримав лист.*

На моєму столі, подякував продавцю, кинув олівець, купив м'яч, залилися сльозами, стояли за воротами, на верхньому поверсі, у далекому краї, на твоєму полі, на тому й завершимо, тією дорогою, моєму синові,

твого товариша, пiсня про партизанiв, одно питання, у п'ятьох кiмнатах.

II. Складiть i запишiть речення з трьома стилiстично забарвленими сполученнями слiв (на вибiр).

229. *Попрацюйте в парах.* Прочитайте по черзi речення, розкриваючи дужки. За наявностi варiантних форм обгрунтуйте свiй вибiр.

1. У Києві відкрито пам'ятник видатному українському (мислитель, філософ, байкар Григорій Сковорода). 2. Після відкриття конференції слово було надано (студент факультету інформаційних технологій). 3. Таких садів, як у нашому (край), немає нiде у свiтi. 4. Кожному (турист) запам'ятається подорож у Карпати. 5. Після вистави публіка влаштувала овацію (соліст балету). 6. Лист було адресовано (директор заводу Павло Кушніренко). 7. Дарина ще зранку збиралася написати (брат, лист). 8. Подяку було оголошено (начальник цеху Поступаленко Василь). 9. Слова подяки від учнів стали близькі моєму (серце). 10. (Архітектор Віктор Никоненко) було вручено гран-прі конкурсу. 11. Заява (декан філологічного факультету Петренко В.І.).

230. Спишіть речення, уживаючи iменники, що в дужках, у формi кличного вiдмiнка. Розставте пропущенi роздiлові знаки.

1. (Учитель) Навчайте нас життю – свiйх дiтей своєї батькiвщини (*М. Сингаївський*). 2. Добре (мама) що ви навчили чесно в очi дивитись людям (*В. Колодiй*). 3. (Мiй синок) нема такого зiлля на землі, щоб серце лікувати (*Д. Павличко*). 4. Спiвай (ненька) тихенько, як давно спiвала, коли мене (моя неня) до сну колисала (*У. Кравченко*). 5. Неси мене (кiнь) за бистрий Дунай! (*Л. Боровиковський*). 6. (Друг мiй) У цiм жорстокiм свiтi є iще оаза доброти, є у цьому свiтi я i ти, є родина, друзi, наші дiти (*Г. Дудка*). 7. Вiзьмемо його (татусь) вiзьмемо! Він навчить мене грати на сопiлцi та на гусялях, а я його – стрiляти з лука (*В. Малик*).

231. I. Запишіть у формi кличного вiдмiнка.

Андрій Іванович, Тарас Володимирович, Ігор Тимофійович, Григорій Михайлович, Кирило Петрович, Марина Олександрівна, Ольга Дмитрівна, Марія Олексіївна, режисер Іван Петрович, майстер Тетяна Григорівна, пан полковник, тенісист Михайло, лікар Юрій Іванович, пан міністр, Василь Борисович, тренер Марина Сергіївна, брат Сергій.

II. Складiть i запишiть два речення, використавши як звертання поданi сполучення слiв (на вибiр).

232. Прочитайте речення. З'ясуйте, чим викликана їхня змiстова недосконалість. Запишіть вiдредагованi речення.

1. Кожна людина має свою заповітну мрію. 2. Бабуся попросила онуку приготувати собі сніданок. 3. З двох будинків були виселені мешканці у зв'язку з їхнім аварійним станом. 4. Василь Сидорович грав в оркестрі. Його виступи завжди проходили з аншлагом. 5. Наші донори здали всю свою кров безкоштовно. 6. На зборах підбито підсумки навчання. Це найголовніша справа. 7. У магазині можна було придбати подарунки на любий смак. 8. Тамара Сергіївна є постійним членом експертної ради з екології. Про її роботу писали в обласній пресі. 9. Рада акціонерів

звiльнила з посади начальника цеху Бойчука К.В. i призначила на його мiсце Сергiєнка О.М. Це рiшення не схвалюють у колективi.

1. Частини мови не можна подiлити на нейтральнi i стилiстично маркованi, проте в їхнiх межах видiляють форми, що мають бiльшу чи меншу стилiстичну потужнiсть.
2. Найбагатшою стилiстичною категорiєю серед усiх частин мови є дiєслово. Найменш стилiстично виразними є числiвники.

САМООЦIНКА I САМОПЕРЕВIРКА

233. **Мiкрофон.** Продовжте фрази.

1. Опрацювавши тему, я зрозумiв (зрозумiла), що...
2. Найскладнiшим пiд час опрацювання матерiалу для мене було...
3. Свої знання з тем роздiлу я б оцiнив (оцiнила) на...

234. Тест для самоперевiрки.

1. Прикметник, що перейшов в iменник, ужито в реченнi:

- А Ситий голодного не розумiє.
- Б З великої хмари малий дощ.
- В Не пхай свого носа до чужого проса.
- Г Хлiб житнiй – батько рiдний.

2. Стилiстично забарвленими є всi слова в рядку:

- А щирая, синь, спiшим, тремтю;
- Б знайдена, красен, пишiте, срiбен;
- В вигляда, буцiмто, несiте, широкая;
- Г берем, позааяк, сидю, питає.

3. Дiєслово умовного способу вжито в значеннi наказового в реченнi:

- А Я б хотiла вродитись мiж гiр, я б хотiла гуцулкою стати.
- Б Вже б покласти кiнець всiм незгодам, i щоб кожен народ поважать.
- В Нiжну-нiжну, як подих билини, я хотiв би вам пiсню сплести.
- Г Полетiла б я до тебе, та крилець не маю.

4. У реченнi *Директором школи призначена Лiсова Ольга Iванiвна* пiдкреслений iменник вжито у формi:

- А середнього роду;
- Б жiночого роду;
- В чоловiчого роду;
- Г спiльного роду.

5. Iменники чоловiчого роду записанi в рядку:

- А Ай-Петрi, НАН, цеце;
- Б метро, танго, трюмо;
- В путь, алiбi, ДАI;
- Г шимпанзе, АПК, понi.

6. Потребує редагування речення:

- А Студенти подякували декану факультету Власенко.
- Б Сержант Рудницька вийшла з кабiнету.
- В Завiдувачка думає одне, а каже зовсiм iнше.
- Г Затримка потяга сталася з вини машинiста.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Схарактеризуйте систему частин мови української мови, указуючи на основні ознаки деяких частин мови.
2. Які основні критерії виділення частин мови ви знаєте? Розкрийте суть кожного з них.
3. Як визначити рід невідмінюваних іменників?
4. Якими стилістичними особливостями характеризується рід іменника? Наведіть приклади іменників спільного роду. У яких стилях мовлення вони вживаються?
5. Розкажіть про особливості вживання назв осіб за професією, посадою, званням тощо.
6. Розкрийте стилістичні можливості прикметників. Наведіть приклади.
7. Якими стилістичними особливостями характеризуються займенники?
8. Яка роль дієслівних форм у різних стилях мовлення? Наведіть приклади.
9. Розкажіть про варіанти відмінкових форм слів різних частин мови. Наведіть приклади.
10. Сформулюйте кілька положень щодо особливостей уживання іменників у формі кличного відмінка.

Проект

Об'єднайтеся в групи. Виконайте подане завдання.

Складіть етюд (прозовий або віршовий) у художньому стилі, використавши слова тільки однієї обраної вашою групою частини мови. Домовтеся заздалегідь, щоб частини мови не повторювалися в різних групах. Прочитайте етюди в класі. Які з них вам сподобалися найбільше?

Зразок.

Моя яблунька

Побачив. Зрадив. Купив. Приніс. Викопав. Посадив. Полив. Доглядаю. Чекаю. Зацвіла. Милуюся. Достигли. Пригощаю.

ПОВАГА ЗМАЛКУ

Коли я часом чую, як підлітки, а то й молоді люди звертаються до батьків: «батьа», «папаша», «старик», «мамания», «мамаша» або заочно називають їх «мої предки», – мені стає боляче й ніяково. Боляче за себе, ніби це стосується мене, і за тих батьків, до яких так звертаються. Чому сьогодні часто з'являється зневага дітей до батьків, відчуженість між ними? Такого, принаймні в наших селах, раніше не було. В Україні не лише до батька, матері, діда, баби, а навіть подружжя, сусіди між собою зверталися на «Ви». Любов і повагу до батьків, старших, як і працьовитість, гідність, релігійність, у наших родинах виховували змалку (Л. Орел).

Розрізняйте!

Тактовний – означає чуття міри, що створює вміння поводити себе, як годиться вихованій людині: *тактовна людина*.

Тактичний – вживається як термін у військовій справі (майстерність ведення бою) і переносно – в політиці, спорті, означаючи сукупність методів і прийомів, застосовуваних для досягнення мети: *тактичні навчання*.

Показник – те, за чим можна судити про розвиток і хід чогось; начне вираження (у цифрах, графічно) результатів чиеїсь праці: *показник продуктивності праці, показник перемоги*.

Пока́жчик – 1. Напис, стрілка або інша позначка, яка показує щось. 2. Довідкова книжка або довідковий список у книжці: *покажчик кілометрів, покажчики зупинок*.

Говоріть правильно!

Російською мовою	Українською мовою
отпуск по болезни	відпустка через хворобу
по ошибке	через помилку
по случаю	з нагоди
по вашей вине	з вашої вини
по вечерам	вечорами
по целым дням	цілими днями
по делам службы	у службових справах
чемпион по теннису	чемпіон з тенісу
учебник по физике	підручник з фізики
большой по объёму	великий за обсягом
старший по возрасту	старший за віком
по прибытии поезда	після прибуття поїзда
по истечении срока	після закінчення терміну
скучать по детям	скучати за дітьми
по инициативе	з ініціативи
по поручению	за дорученням
автобус по заказу	автобус на замовлення

ЧАСТИНИ МОВИ

Побудувати однакову систему частин мови для всіх мов неможливо, бо в кожній з них є багато своєрідного в поділі слів на частини мови. Звичайна для європейських мов схема частин мови не підходить для багатьох мов Африки, Азії й Америки.

Якщо основні частини мови – ім'я та дієслово – виділяють в усіх мовах світу, то в інших частинах мови є значні розбіжності. Наприклад, у деяких мовах Північної Америки й Африки не розрізняють прислівників і прикметників. У китайській мові виділяють такі частини мови, як ім'я, куди зараховують іменники та числівники; предикатив, куди входять дієслова і прикметники; прислівник. У деяких мовах виокремлюють лише іменник і дієслово, як, наприклад, в індійській мові йума.

Не вирізняли раніше такої частини мови, як числівник. Для позначення кількості використовували імена-еталони. Число *п'ять*, наприклад, у багатьох мовах позначалося словом, яке називало *руку* (малося на увазі *п'ять пальців*). Ще й тепер чукотське *мынгыткен* «десять» буквально означає «дві руки», а ескімоське *югинак* «двадцять» – «вся людина» (тобто двадцять пальців) (За М. Кочерганом).

З біографії слова

ВОРОТАР

Цікавою є біографія іменника *воротар*. Він утворений від слова *ворота* за допомогою суфікса *-ар* із зазначенням особи за її діяльністю. Спочатку цей іменник вживався із значенням «сторожа біля воріт». Брами міст, князівських замків, монастирів були цілу добу замкнені. Ключі мала особливо довірена особа. Вона відповідала за те, щоб ніхто із чужинців чи сторонніх не проник за мури або не втік із міста чи монастиря. Цю особу і називали *воротарем*.

Із розвитком у нашій країні різних видів спорту, іменником *воротар* стали називати гравця, який захищає ворота команди від попадання в них м'яча або шайби (За Г. Передрій).

І таке буває!

- Як ся маєте? – нав'язує дівчині бесіду хлопець.
- Дякую, добре.
- А як ся має ваша мама?
- Дякую, добре.
- А як ся мають ваш брат і сестра?
- Дякую, добре.

Хлопець не знаходить, що далі говорити... Дівчина виручає:

- Я ще маю діда й бабу.

§ 15. Орфографічно-пунктуаційний практикум

235. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Укажіть тематичні речення.

БЕРМУДСЬКИЙ ТРИКУТНИК

Наприкінці позаминулого століття на сторінках багатьох газет можна було прочитати про таємничий Бермудський трикутник. Незбагнено, але в районі Атлантичного океану за дивних обставин безслідно зникали кораблі й літаки, уламків яких не знаходили.

Якщо прадавні люди, стикаючись із незрозумілими явищами, пояснювали їх волею богів, то дехто з сучасників пов'язував ці незрозумілі зникнення з космосом, стверджуючи, що Бермудський трикутник – це «вікно» в космос. Усі аномальні явища неодмінно приписували інопланетянам.

Бермудський трикутник – специфічний район для літаків і кораблів. Тут можуть раптово виникати локальні урагани. Інколи метеорологічні служби не встигають вчасно попередити про зародження такого урагану, і він застає пілотів та моряків зненацька. Достовірно відомо, що рельєф морського дна в районі Бермудського трикутника дуже складний і постійно змінюється під дією вихороподібної течії. Тому дехто не бачить нічого протиприродного в катастрофах, які трапляються в цьому районі.

Учені ще не дійшли спільної думки щодо природи цього явища і продовжують старанно вивчати секрети Бермудського трикутника (*З довідника*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть складнопідрядне речення з кількома підрядними. Накресліть його схему.

2. Випишіть складносурядне речення. Підкресліть члени речення.

3. Обґрунтуйте вживання тире в реченнях тексту.

4. Випишіть з першого абзаца слова з орфограмами. Підкресліть та обґрунтуйте ці орфограми. Доберіть власні приклади слів на кожен з орфограм.

5. Визначте частину мови кожного слова останнього речення. Доберіть власні приклади слів цих самих частин мови.

↑ 6. Яке з виділених слів є повнозначним? Визначте його синтаксичну роль.

236. І. Прочитайте речення. Поясніть, чому в одних випадках перед сполучником і ставиться кома або тире, а в інших – не ставиться.

1. Юність дружить з струнами, що в серцях дзвенять, і руками юни-ми хоче світ обнять (*М. Подолян*). 2. Одна хвилина темного горя – і враз усміхнулось наліво, усміхнулось направо, і золоте поле махнуло крилом аж до країв неба (*М. Коцюбинський*). 3. Ключі від щастя не лежать на осонні за поворотом, і тому ми рушали в похід назустріч новому дневі (*М. Подолян*). 4. Посріблені ліси окуталися тінню, а небосхил горить і віти золотить (*М. Рильський*). 5. Тієї весни рано прокинувся ліс і недовго дримали дуби (*В. Кучер*). 6. І хліб, і першу радість, і сльозу по-братьському ми порівну ділили (*Д. Луценко*). 7. Дід сидів у садовому по-

лотняному кріслі під розлогим гіллям двох яблунь, ніби в шатрі, й читав книжку (М. Шумило).

II. Спишіть речення, підкресліть і обґрунтуйте орфограми.

↑ 237. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Накресліть схеми речень.

1. Дощ поступово затихав навколо світлішало хмари поступово звислися вгору стали прозорішими певно від того що вже віддали землі свій дорогоцінний вантаж (Ю. Збанацький). 2. Хмари які з'являлися потім було послано здавалося для того щоб підкреслити його незвичайну трюхи вибілену синяву і щоб посилати на землю срібне сяйво (В. Шевчук). 3. Раби це нація котра не має слова тому й не може захистити себе (О. Пахльовська). 4. Мова зникає не тому що її не вчать а тому що нею не говорять ті хто її знає (Х. Арте). 5. Мій біль бринить зате коли сміюся то сміх мій рветься джерелом на волю! (О. Теліга).

238. Запишіть подані іменники у формі орудного відмінка однини. Виділіть закінчення та обґрунтуйте написання.

Зразок. Площа – *площею*.

Круча, миша, душа, межа, рілля, вежа, пісня, тиша, мрія, шабля, куля, дочка, краса, дача, книга, робота, суниця, долоня, печера, функція, гіпотенуза, вівця, тополя, лінія.

239. Попрацюйте в парах. I. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини. Один з вас має виписати іменники із закінченням *-ом*, а інший – із закінченням *-ем (-єм)*. Обмінуйтеся зошитами і перевірте один в одного правильність виконання завдання.

Садівник, кохей, гравець, турнір, боєць, слухач, м'яч, Крим, Київ, ледар, полин, іній, вершник, журавель, вуж, біль, вісник, інженер, ведмідь, плащ, тягар, кухар, Славутич, ячмінь, вірш, пісок, обрій.

II. Серед поданих іменників назвіть ті, які є назвами істот. Провідмініайте один з них за відмінками в однині та множині.

240. Прочитайте слова, визначте, які з поданих граматичних форм іменників чоловічого роду у формі родового відмінка є нормативними. Відповідь обґрунтуйте. За потреби скористайтеся орфографічним словником.

Акту – акта, документа – документу, розбіга – розбігу, гандбола – гандболу, теніса – тенісу, апарата – апарату, блока – блоку, маркетинга – маркетингу, листопада – листопаду, стола – столу, бюджету – бюджета, балансу – баланса, концерна – концерну, акредитива – акредитиву.

Мовленнєва ситуація

Українська делегація відвідала невеличку за територією країну Люксембург. Столицею цієї держави є місто Люксембург. Після повернення додому члени делегації написали репортаж про перебування за кордоном ось такого змісту: «До Люксембургу ми дісталися літаком. Дорога від Люксембурга до кордону сусідньої держави була пряма й широка».

Поясніть, чому слово *Люксембург* у формі родового відмінка в одному випадку написано із закінченням *-у*, а в іншому – *-а*. Чи, можливо, в обох випадках має бути закінчення *-а*?

241. І. Поставте подані іменники у формі родового відмінка однини. Запишіть їх у дві колонки: а) із закінченням *-а(-я)*; б) із закінченням *-у(-ю)*. Доведіть, що для того, щоб не допустити помилок при виконанні цієї вправи, потрібно добре знати географію.

Луцьк, Тернопіль, Харків, Нью-Йорк, Дунай, Китай, Кавказ, Київ, Єнісей, Донбас, Дністер, Дніпро, Кривий Ріг, Лондон, Урал, Байкал, Львів, Херсон, Париж, Вашингтон, Буг.

II. З двома записаними іменниками складіть прості ускладнені речення.

242. Запишіть подані іменники у формі орудного відмінка однини. Пригадайте, у яких випадках приголосні подовжуються.

Деталь, велич, радість, піч, подорож, педаль, мазь, неповторність, сухість, даль, користь, віддаль, матір, паморозь, вічність, Об, глазур, медаль, спадковість, вуаль, діагональ, вишуканість, Умань, Керч, любов, мудрість, жовч, безліч, хліб-сіль.

243. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та мікротеми. Складіть і запишіть план прочитаного.

ХРАМ НАУК У КИЄВІ

Багато визначних політичних, культурних і наукових діячів навчалися в Києво-Могилянській академії, яка була колискою науки і культури всього **східнослов'янського** світу.

Свою історію академія розпочала ще з 1615 р., коли шляхтянка Галшка (Єлизавета) Гулевичівна, що славилася своєю **освіченістю** й **підкуванням** про організацію просвіти рідного краю, передала у володіння Київського братства свою землю на Подолі. Гулевичівна виставила умову, щоб на тій землі було споруджено монастир, будинок для іноземних мандрівників, а головне – школу, в якій могли б навчатися всі діти, які захочуть. Майновий стан батьків не повинен був мати ніякого значення.

У Київській братській школі викладали слов'янську й українську (книжну), **грецьку**, латинську й польську мови. Вивчали тут також філософію, арифметику, астрономію, геометрію, історію, музику. На роль викладачів було запрошено найосвіченіших людей з усієї України. У цей же час була в Києві ще одна школа – Лаврська (на базі Києво-Печерської лаври). Братство запропонувало її організаторові Петрові Могилі **об'єднати** обидві школи в один серйозний навчальний заклад. Це було першим кроком до створення академії.

Новий навчальний заклад назвали **колегією**. Власне, вона вже тоді (1632 р.) могла б іменуватися академією, оскільки її програма загалом збігалася з програмами університетів Європи. Не було тут тільки курсу богослов'я. Польща забороняла вводити цей предмет. Католицька церква мала **величезний** вплив на уряд і не могла дозволити, щоб православні готували в колегії свої духовні кадри.

Києво-Могилянська академія

У назву академії було винесено ім'я Могили. Цим відзначалися його великі заслуги в організації навчального закладу і всієї наукової діяльності колегії.

Важко злічити імена всіх тих видатних людей України, які вчилися в цьому храмі наук у Києві. Є серед них філософи й державні діячі, поети й історики, композитори й медики, полководці і юристи, одне слово, представники всіх наук і мистецтв. На навчання сюди їхали з усього слов'янського світу (За М. Слабошпицьким).

II. Випишіть складнопідрядні речення. Накресліть їхні схеми та обґрунтуйте вживання розділових знаків.

III. Поясніть написання слів з великої літери, а також виділених слів.

244. Спишіть слова, знявши ризик. Обґрунтуйте написання.

1. Південно/західний, синьо/жовтий, сніжно/білий, навчально/виробничий, сільсько/господарський, російсько/український, жовто/гарячий, фізкультурно/оздоровчий, літературно/музичний, шести/річний, 2/річний, західно/український, зелено/жовто/оранжевий, першо/черговий, кисло/солодкий, вічно/зелений, міні/футбол, далеко/східний, одно/відсотковий, семи/тисячний.

2. Хлорид/іони, рівно/прискорений, термо/динаміка, макро/молекули, гіркувато/солоний, довго/строковий, зло/язичний, проектно/розвідувальний, біло/зубий, чотири/разовий, овоче/баштанний, багато/віковий, синьо/червоний, блідо/рожевий, біло/грудий, пів/мільйона, сімсот/двадцять, семи/метровий, дев'яти/сотий, сорока/мільйонний, дев'яти/річний, двісті/мільйонний, п'яти/мільярдний, вісімдесяти/шести/поверховий.

 245. I. Спишіть, вставляючи замість крапок букви *e(e)*, *и* або *i(i)*. Виділіть закінчення. Назвіть та обґрунтуйте орфограми в закінченнях дієслів. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Мар..те, лет..те, вантаж..ш, тягн..ш, колиш..мо, перебор..те, ірж..мо, крич..те, жен..мо, печ..те, мел..мо, хоч..ш, регоч..те, притул..мо, майстру..ш, город..мо, перепрошу..мо, розважа..ться, перенос..мо, раді..ш, полет..мо, гукатим..ш, ход..мо, нес..мо, вез..те, бач..те, біж..те, посила..мо, го..мо, кле..мо, пиш..те, чита..мо, розвантаж..ш, горд..мося, пиша..шся, запрошу..мо, прос..те, перенос..мо, дзвон..ш, кин..мо, пол..те, полюб..мо, бач..мо, виход..мо, бор..шся, вод..шся, стереж..ш, маж..мо, їзд..мо, печ..те, кин..шся, посад..мо, дзвонитим..ш, жив..мо.

II. З двома словами складіть і запишіть речення з однорідними членами.

246. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Найбільшою книжкою в світі є «Суперкнига». Її розміри 2,74 на 3,07 м, а вага – 252,6 кг. Вона має 300 сторінок і була опублікована в Денвері, США, в 1976 році. Найменшу книжку було видано в 1985 р. у Шотландії в кількості 85 примірників. Це дитяча казка «Старий король Коул». Вона була надрукована на папері товщиною 1,1 мм. Її сторінки можна обережно перегортати за допомогою голки.

2. Найшвидше по землі рухається гепард. Відомий випадок, коли він здолав відстань близько 650 м за 20 секунд, що відповідає середній швидкості 120 км за годину. У здатності прискорюватися гепард перевершує гоночний автомобіль: за 2 секунди нарощує швидкість від 0 до 72 км за годину.

У плаванні чудові результати показують кити (до 40 км за годину), кальмари (до 55 км за годину), дельфіни (до 37 км за годину). Чемпіоном серед риб вважається риба-меч, яка розвиває швидкість до 135 км за годину.

Серед жителів повітряного океану рекорд швидкості належить золотавому орлу (до 160 км за годину) (*З довідника*).

247. І. **Два – чотири – всі разом.** Прочитайте тексти. До яких частин мови належать виділені слова? Поясніть відмінності в їхньому написанні.

1. Минула ціла седмиця* подорожі морської. Через дірку в помості крикнули щось наглядачеві. Він звелів підняти з води весла і, коли лодія зупинилася, відкував усіх од лав.

Вийшли бранці **нагору** – сонце засліпило їх, аж очі засльозилися. Суден довкола багато, і не злічити, ще ніколи стільки не бачили. Люду на березі сила-силенна. Город великий **на горі** простягнувся (*Б. Комар*).

2. Ось ви виїхали на невисоку гору. Синім змієм плазує шлях з **гори** у долину поміж зеленою травою безкрайого степу. Ясне сонце геть підбилося **вгору**, розсіває своє золоте марево по зеленій долині... (*Панас Мирний*).

*Седмиця – тиждень.

II. Складіть і запишіть речення з такими словами: *востаннє, в останнє, по нашому, по-нашому*.

248. І. Спишіть речення, виділяючи комами, де потрібно, дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Обґрунтуйте умови відокремлення цих конструкцій. Підкресліть звороти як члени речення.

1. Я тобі зимові дні сріблясті заплету в сивіючу косу; тільки зорі викупані в щасті з моря я **назад** не принесу (*Д. Павличко*). 2. **Де-не-де** ще тремтів на гілці одинокий скручений дудочкою листок схожий на зморшкувате вушко (*О. Донченко*). 3. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув, обвуглився, погас (*Л. Костенко*). 4. **Жовте** листя тремтячи й коливаючись у повітрі тихо **раз по раз** сідало на землю вкриваючи її пишним золотим покриттям (*Б. Грінченко*). 5. Дорога обсаджена стрункими тополями простяглася рівним полем і губилася **ген-ген** на небокраї (*Б. Комар*).

II. Побудуйте останнє речення так, щоб дієприкметниковий зворот не відокремлювався комами.

III. До якої частини мови належать виділені слова? Обґрунтуйте їхнє написання.

249. І. Запишіть подані прислівники в три колонки залежно від написання: а) пишуться разом; б) пишуться окремо; в) пишуться через дефіс.

До/пізна, день/у/день, на/четверо, вряди/годи, за/одно, мало/помалу, без/кінця, раз/по/раз, в/нічию, пліч/о/пліч, де/не/де, перед/усім, тим/часом, десь/інде, в/основному, с'як/так, босо/ніж, на/передодні, сам/на/сам, на/впростець, ген/ген, у/стократ, зроду/віку, кінець/кінцем, спід/лоба, таким/чином, бозна/який, ні/звідки, по/людськи, по/совісті.

II. З одним словом кожної колонки складіть і запишіть речення.

250. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Здрастуй, сонячний килиме ще **(не)кошених** трав (*М. Рильський*).
2. Я буду на світі, допоки **(не)зване** світло в обличчі твоєму світить (*Д. Пав-*

лично). 3. Важко кидати землю, (не)залишивши на ній ніякого доброго сліду (І. Цюпа). 4. Синиця свій щебет принесла до ганку, а я журавля малювала (до)ранку (Т. Петровська). 5. (На)дворі справді йшов давно очікуваний густий і лапятий сніг (В. Козаченко). 6. Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття (на)право і (на)ліво, (по)моєму, (кінець)кінцем мусять відчувати себе злидарями (О. Гончар). 7. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів (не)сказаних у серці (В. Сосюра).

II. Складіть і запишіть з виділеними словами по два речення так, щоб в одному випадку слово з **не** писалося разом, а в іншому – окремо.

251. Спишіть слова, знявши ризик. Поясніть написання.

Де/кілька, що/сь, аби/що, ні/хто, ні/з/ким, який/небудь, ні/скільки, до/де/якої, будь/для/чого, ні/який, який/сь, аби/хто, ні/чий, де/кого, казна/скільки, хтозна/чийого, де/в/кого, хтозна/в/кого, аби/ким, ні/до/чого, на/будь/чий, аби/хто, ні/що, будь/що, якому/небудь, казна/що, ні/кого, де/в/кого, аби/з/ким.

252. Утворіть і запишіть від поданих імен чоловічі та жіночі імена по батькові. В утворених іменниках виділіть суфікси.

Зразок. *Семен – Семен^{ович}, Семен^{івна}.*

Самійло, Терентій, Сава, Валерій, Кузьма, Андрій, Ілля, Сильвестр, Антон, Сидір, Всеволод, Георгій, Платон, Мануїл, Леонтій, Юліан, Корній, Яків, Геннадій.

253. Відредагуйте подані речення. Зверніть увагу на правильне написання імен по батькові та прізвищ.

1. Гарні квіти подарували Надії Вікторівній. 2. Глядачі зустрілися із Сергієм Дмитровичем Скляренко. 3. Друзі щиро вітали з ювілеєм Віктора Олексевича. 4. Сьогодні Віктору Іваненко виповнюється 50 років. 5. Ми всі дякуємо Петра Володимировича. 6. Актор потис руку Галіні Дмитрівній.

254. I. Позмагайтеся! Хто швидше пригадає й назве імена по батькові відомих українців?

Іван Франко, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, Василь Сухомлинський, Олександр Довженко, Соломія Крушельницька, Катерина Білокур, Віталій Кличко, Валерій Лобановський, Андрій Шевченко, Сергій Бубка, Микола Амосов.

 II. Спишіть подані імена та прізвища відомих українців, дописавши до кожного з них ім'я по батькові. За потреби скористайтеся енциклопедичними довідниками.

255. Мікрофон. I. Висловіть свої міркування стосовно тези «Щастя кожний здобуває сам, без допомоги інших».

 II. Напишіть невеликий твір-роздум на основі міркувань однокласників щодо зазначеної вище тези. Підкресліть і поясніть орфограми й пунктограми.

256. Виконайте тестові завдання.

1. Усі слова в орудному відмінку записано правильно в рядку:

- А вишнею, бджолярем, кущем, вдачею, піччю;
- Б володарем, грушею, днем, матір'ю, пустирьом;
- В роєм, гостем, площею, лікарем, їжою;
- Г пам'яттю, піччю, подорожю, душею.

2. Помилку при утворенні імен по батькові допущено в рядку:

- А Юрійович, Юрїївна;
- Б Лукич, Луківна;
- В Хомич, Хомівна;
- Г Георгійович, Георгівна.

3. Помилку допущено в рядку:

- А без шестисот кілограмів;
- Б до п'ятидесяти гривень;
- В після сімдесяти кілометрів;
- Г більше семисот метрів.

4. Букву *и* пишемо в закінченнях усіх слів рядка:

- А вар..мо,сад..мо, крич..те, смаж..те;
- Б ріж..те, дзвон..те, сид..те, їд..те;
- В сохн..те, біж..мо, гор..те, пиш..ш;
- Г вір..мо, прос..мо, нес..мо, роб..мо.

5. Усі прислівники написано правильно в рядку:

- А вряди годи, пліч-о-пліч, по-людськи;
- Б десь інде, спідлоба, навпростець;
- В нізвідки, раз-у-раз, як-не-як;
- Г тим часом, внічю, з боку на бік.

6. Усі слова треба писати разом у рядку:

- А кіно/зірка, крас/знавчий, диван/ліжка;
- Б фото/гурток, воле/любний, міні/диктант;
- В сон/трава, теле/шоу, кімната/музей;
- Г пусто/цвіт, відео/салон, вело/спорт.

7. Літеру *о* пропущено в суфіксах обох прикметників у рядку:

- А груш..вий, січ..вий;
- Б дощ..вий, овоч..вий;
- В грош..вий, малин..вий;
- Г степ..вий; памаранч..вий.

8. З *-ни-* треба писати всі прикметники в рядку:

- А недоторка́/.ий, свяще..ий, безви..ий;
- Б жада..ий, нескорé/.ий, неоціне́/.ий;
- В тума..ий,пташи..ий, де..ий;
- Г блаженний, числе..ий, журавли..ий.

9. Частку **НЕ** зі словом потрібно писати разом у словосполученні:
- А (не)здатна ні до чого людина;
 - Б ще (не)закінчена картина;
 - В вельми (не)уважний учень;
 - Г (не)позичена, а власна книга.
10. Вставне слово потрібно відокремити комами в реченні:
- А Нарешті машина вискочила на міст Патона, але міст чомусь тягся без кінця-краю (*Л. Дмитерко*).
 - Б По-моєму кожна людина мусить хоч раз коли-небудь сягнути свого zenіту (*О. Гончар*).
 - В Угорі над колотим яром дерева майже змикалися гіллям і кидали на воду жовтаву тінь (*Б. Комар*).
 - Г Сонце підбилося вже високо і починало припікати, а з яру посінньому віяло прохолодою (*Б. Комар*).
11. Пунктуаційну помилку допущено в реченні:
- А Вона посміхнулась красива і сива, як доля... (*Б. Олійник*).
 - Б Зайва, не витрачена за день сила, дзвеніла й гула, шумувала в селі (*С. Васильченко*).
 - В Якось брив я звільна полем, весь заглиблений у себе (*Б. Олійник*).
 - Г Морозний сніг, блискучий та легкий, падає на серце прямо (*М. Рильський*).
12. Тире потрібно поставити між частинами речення:
- А І справді на прибережнім сухопутті звиваються посірілі в'юни і вигинаються носаті щупаки (*М. Стельмах*).
 - Б Сива пелена заслала поле й ця пелена схожа на м'якенький, розсіяний у повітрі попіл (*Є. Гуцало*).
 - В Бабуся поралася біля печі а дідусь сидів при столі й попивав чай (*Л. Бризгун*).
 - Г І враз Максим підбігає до стояків, хутко виймає скрипку з футляра і вже бринить, квилить дивовижний інструмент (*С. Плачинда*).

Проект

Граматичний брейн-ринг

Уявіть, що учням вашого класу доручили організувати й провести телегру «Граматичний брейн-ринг» на тему «Пунктуація та орфографія».

Визначте режисерську групу, ведучих, експертів-мовознавців, кілька команд гравців.

Обов'язки режисерської групи: розробка правил гри, підготовка оголошення про гру, облаштування студії, підготовка музичних пауз (хвилиночкавінок), виготовлення дипломів, вирішення організаційних питань тощо.

Обов'язки експертів-мовознавців: підготовка пакету завдань для учасників гри (25–30 запитань), визначення правильності відповідей у ході гри.

Обов'язки гравців: добре опрацювати граматичну тему.

Проведіть гру у вільний від уроків час. Запросіть глядачів (учителів, класного керівника, директора школи, батьків, учнів паралельних класів).

§ 16. Повторення в кінці року

257. I. Прочитайте текст. Опишіть картину, яка виникла у вашій уяві. Визначте наявні в тексті ознаки художнього стилю й проілюструйте їх прикладами. Поясніть, як добір мовних засобів впливає на створення колориту мовлення.

ДНІПРО

Дніпро!

Одне слово – і спадає з тебе полуда зневіри та втоми, одне слово – і зцілюєшся від кривдних ран, очищуєшся від накипу злоби й, ослаблений, повертаєш собі життєдайні сили й жадобу творення.

Якщо маєш у душі те слово...

Не в образі водного шляху для воїв і купців, не у вигляді повені, що бурхотить із земних джерел незагнуздою силою, не в картині сизого безмежжя простору, сповненого світла, барв і гомону, а в символі нашої сутності, вічного буття народу, його багатства, сили і здоров'я.

Коли не згубив його, не спродав, не зрікся – у кожную мить, висвітливши в своїй душі цей символ, воскресаєш, як тлінний Лазар з небуття, і стаєш видний світові, мов хрест на церковній бані – святий і чистий.

Дніпро...

Розділився, монолітний і дужий, досягаючи столиці України, на ріки, річки, потоки й рукави, ніби стомився дорогою й спинитися хоче; омиває зелені острови, спочиває в замшілих очеретом старицях, тихою гладдю засинає на лебединих озерах, аж поки не допаде до зелених круч Печерська – та й вирветься на степовий простір, і благословлять золотим блиском його нестримний біг до моря суворі шпилі лаврських соборів і хрещаті бані Видубицького монастиря (Р. Іваничук).

II. Знайдіть у тексті й поясніть орфограми та пунктограми.

III. Випишіть із тексту ключові слова й словосполучення. За виписаним стисло перекажіть прочитане, доповнивши переказ своїми враженнями від зображеного на картині «Під Києвом» (усно).

К. Трохименко. Під Києвом

258. Складіть усно невелику зв'язну розповідь на тему «Засоби стилістики» з використанням відомостей, одержаних на уроках у 10-му класі. Складіть план розповіді у формі запитань. Наведіть приклади для підтвердження висловлених теоретичних положень.

259. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки і розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи.

1. Був ін(ь)ший час але з(е,и)мля жила і всяк на ній носив свою ідею (*М. Сом*). 2. Зіграй мені осі(н,ни)й плач калини. Зіграй усе що я тебе прошу. Я не скрипковий ключ а журавли(н,ни)й тобі над пол(е,и)м в небі напишу (*Л. Костенко*). 3. Пол(е,и)ти ж соколе ясний брате мій рідний в городи християн(ь)ські та сядь-впади у мого отця у матері у дворі жалібн(е,и)ньку заквіли та про мою козацьку незгодоньку і тяжку невол(е,и)ньку отцеві-матусі ро(з,с)кажи (*Нар. творчість*). 4. В(е,и)селий вересень у лісі повісив ліхтарі і сонце на золотистім списі гойдає(тьс,ц)я (в)горі (*Юрій Клен*). 5. Думи пливли як плине вода в ш(е,и)рокому Імані – гомонить срібними голосочками плюскотить воркоче ніжно вабить вмовляє кличе і утікає ховає(тьс,ц)я в імлі (*І. Багрянний*).

II. Укажіть стилістичні засоби лексикології та словотвору. Обґрунтуйте добір цих мовних засобів у кожному конкретному випадку.

260. *Попрацюйте в парах.* Складіть словниковий диктант (10–12 слів) на основі повторених у 10-му класі орфограм. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написане.

261. I. Прочитайте вголос вірш за правилами української літературної вимови. Поясніть, які зорові образи змальовує автор. Якими почуттями наповнений твір?

Там сонце, як серце, дзвенить-виграє,
Кленовий листочку, дівчатко моє!
Златава доріжка од сонця до вій...
Кленочок-листочок танцює на ній.
Там Лади-Ладусі співають пісень,
Там ночі блакитні й фіалковий день,
Там срібні ковалики квіти кують,
Там зорі-комарики в небі снують.
Ой тіні рожеві, ой сон золотий,
Ой стежка-мережка й дівчатко на ній –
Дівчатко-клетчатко, златава струна...
Ой пісня блакитна, ой срібна луна...

(*С. Тельнюк*)

II. Випишіть слова, у яких можливі орфоепічні помилки. Затранскрибуйте два таких слова (на вибір).

III. Назвіть у тексті словотворчі засоби і з'ясуйте їхню стилістичну роль. Поясніть написання складних слів.

IV. Визначте, на основі яких лексичних засобів, зокрема тропів, досягається образність у вірші.

262. Випишіть із речень неологізми. Поясніть їхнє значення. Схарактеризуйте особливості функціонування цих мовних засобів у публіцистичному стилі. За потреби зверніться до тлумачного словничка, уміщеного в додатках.

1. Гостем першої волинської чат-конференції, згідно з онлайн-опитуванням лучан, стане міський голова. 2. Актори, які грають головні ролі у фільмах про Гаррі Поттера, почали готуватися до зйомок у черговій частині поттеріади. 3. У січні-лютому 2009 року Служба безпеки відстежувала розповсюдження комп'ютерного вірусу, який спричинив створення найбільшого в світі ботнета з майже двох мільйонів інфікованих комп'ютерів. 4. Умілі руки перетворили старе наземне бомбосховище в затишний будинок, на даху якого розмістився пентхаус. 5. Боксер розповів у своєму блозі про те, як проходить підготовка до майбутнього бою. 6. Упродовж найближчого часу в Києві планується встановити 500 паркоматів, за допомогою яких водії зможуть оплатити послуги паркування (За матеріалами ЗМІ).

263. Прочитайте словосполучення. Які мовні норми в них порушено? Запишіть правильно.

Довести для відома, дякуючи підтримці, заступник по науковій роботі, прожиточний мінімум, відстаючі студенти, курси по вивченню іноземних мов, це не складає винятку, малоімуці громадяни, учбовий корпус, цікаві міроприємства, матеріальне положення, співставляти факти, попередити пожежу, заключати угоду, кидатися у вічі, ходити по кімнатам.

Мовленнєва ситуація

На перерві Тарас запропонував своїм друзям таку цікаву задачу: «В агронома є брат Антон, але в Антона брата немає. Ким же тоді Антонові доводиться агроном?».

– Це просто якась нісенітниця, – подумавши, мовив один із друзів.

– Такого не може бути, – підхопив інший.

– Ні, може, – заперечив Тарас, – адже іменник агроном...

Але тут пролунав дзвінок на урок і хлопчик не встиг завершити свою думку.

А як ви думаєте, що хотів сказати Сергій?

264. І. Прочитайте тексти. Обґрунтуйте належність кожного з них до певного стилю мовлення.

Кожна клітина в центрі обов'язково має ядро. Воно регулює всі її функції та поділ. У ньому також знаходяться хромосоми, які містять гени. Саме завдяки їм майбутня клітина «знає», якою вона стане і як функціонуватиме. Щоб замінити старі й пошкоджені клітини, інші клітини в організмі рослини діляться. Завдяки цьому процесу рослини ростуть. Посилене ділення відбувається у деяких ділянках організму, наприклад у бруньках та пуп'янках, де утворюється листя та зароджуються квітки. Спершу надвое ділиться ядро. Кожна його частина має такий самий набір хромосом, як і початкова клітина. Потім по центру клітини проходить лінія поділу, з обох боків якої формуються целюлозні стінки. Цитоплазма рівномірно розподіляється між двома новими утвореннями (З довідника).

* * *

Уміння радіти чужим успіхам – мірило шляхетності. Якщо людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона намага-

ється відповідати уявленню, яке про неї склалося. Ось чому так важливо з дитинства культивувати в людині почуття власної гідності, відчуття певної «собівартості», аби згодом не склався комплекс меншовартості. Недарма кажуть: «Якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона зарохкає». Не ввічливо кидати компліменти малознайомим або незнайомим людям. Краще зачекати, познайомившись ближче чи навіть заприятелювавши з ними. Але пам'ятаймо, що слова похвали потрібні кожному (*З журналу*).

* * *

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (*З Конституції України*).

* * *

Як тихо і славно в полі. Від стерні і снопів підіймаються пахощі відволоженого жита, а зверху снується солодка теплінь липового цвіту. А може, цей дух розтікається не від липового шляху, а обрушується з ласкавої місячної порошні, що тремтить над тобою, збирається на кожній зернині пшеничного колосу і, зав'язавшись у краплини, радісно й трепетно падає на землю. Чи зможе художник змалювати ось такий петрівчанський вечір? Щоб і невидиме літо ішло по стернях, щоб і полукишки, мов живі хліборобські надії, дихали житнім хлібом, щоб і місячна в'язь в'язалась на червоній пшениці, щоб і росиця падала з неї, мов світла сльоза? Ні, такого не намалюєш – тільки побачити зможеш (*М. Стельмах*).

II. Випишіть з кожного тексту по три стилістично забарвлених слова. Поясніть роль цих слів.

265. Перекладіть усно вислови українською мовою, уникаючи калькування. За потреби скористайтеся довідкою.

В порядку исключения, повестка дня, в двух словах, бросаться в глаза, ввести закон в силу, выпестка из протокола, зайти в тупик, поступили предложения, неотложное дело, пользоваться успехом, принести вред, приложить усилия, приступаем к обсуждению, произносит речь.

Довідка. Кількома словами, завдати шкоди, надати чинності законові, розпочинаємо обговорення, як виняток, порядок денний, нагальна

справа, витяг з протоколу, зайти у безвихідь, виголошувати промову, мати успіх, докласти зусиль, надійшли пропозиції, кидатися в очі.

266. Відредагуйте речення. Поясніть помилки.

1. Обережно, двері закриваються! 2. Дотримання правил користування газовими приладами є запорукою нещасних випадків. 3. До повістки дня було включено питання туризму. 4. Підписка на журнал здійснюється в будь-якому поштово-відділенні. 5. У конференції прийняли участь керівники підприємств. 6. В агентстві можна замовити квитки. 7. Кіоск не працює. На больничному (З оголошення). 8. Західна вершина Ельбрусу сягає п'ять тисяч шістсот сорок два метри висоти над рівнем океану. 9. Дунай замерзає на півторі місяці.

 267. Складіть і запишіть невеликий текст на одну з поданих тем (на вибір), використовуючи засоби, відповідні обраному вами стилю мовлення тексту: «Українська мова – державна», «Мова і етика», «Ремісник чи майстер», «Духовний пантеон України», «Дружба», «Освіта в Україні».

268. I. Прочитайте вірш. Визначте його основний мотив. Висловіть свої міркування про красу й багатство української мови.

ЧАРИ БАРВІНКОВІ

У мові – чари барвінкові,
аж сяють барви веселкові –
разки, вінки словосполучень,
прислів'їв, висловів і фраз –
і знаєш їх, вживав не раз,
але береш, як вічний учень,
і слухаєш рядки пісенні,
а бачиш все, немов на сцені:
«Несе Галя воду,
коромисло гнеться.
За нею Іванко,
як барвінок, в'ється».
У мові – чари барвінкові:
печаль і радість в ріднім слові.
Із ним і в пеклі ти і в раї.
І просто серце завмирає.

(Д. Білоус)

Плакат Катерини Макаренко
(13 років)

II. Підготуйтеся до виразного читання вірша (визначте місця пауз, підвищення й зниження голосу, логічно наголошені слова).

269. Мікрофон. Чим вам найбільше запам'ятався навчальний рік? З яким настроєм ви йдете на літні канікули?

УРОКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Урок 1. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Пригадайте

- Які є види мовленнєвої діяльності та в чому полягають особливості кожного з них?

270. I. Прочитайте швидко текст. Визначте актуальну інформацію в прочитаному, виділіть ключові фрази і слова. У чому пізнавальна цінність тексту?

СТИМУЛЮЙТЕ ПОЗИТИВНІ ЕМОЦІЇ

Видатний фізіолог, академік Петро Анохін зазначав: «Людство вступило в еру надзвичайних емоційних навантажень. Ми можемо протистояти цьому лише виховуючи волю, навчившись керувати емоціями і розумно долаючи так звані «емоційні стреси». Для цього потрібно іноді «увімкнути» свій розум».

І це справді так. Якби всі дотримувалися цієї поради, можна було б уникнути багатьох непотрібних сварок, негативних емоцій. Напевно, кожному з вас доводилося шкодувати про різке, необдумане слово, яке образило близьких. А варто було б на хвилику «увімкнути» свій розум – і образливе слово не зірвалося б з ваших уст. Душевний стан має значний вплив на здоров'я людини. Тому краще стимулювати позитивні емоції і не піддаватися негативним.

Встановлено, що доброзичливий вираз обличчя збуджує центри позитивних емоцій, створює хороший настрій, допомагає працювати й жити. Тому не можна ходити з похмурим, сумним обличчям навіть тоді, коли у вас поганий настрій. Кожен мусить навчитися заспокоювати себе без шкоди для здоров'я. Якщо рука ваша тягнеться до холодильника, краще подзвонить другові. Австралійські вчені радять їсти з посуду зеленкуватого та блакитного відтінків. Саме ці кольори найкраще заспокоюють нашу нервову систему. А ще слід робити щось хороше для себе, для людей. Навіть квитки на виставу чи в кіно можуть суттєво покращити настрій.

Пам'ятайте: людина з природною усмішкою і сама стає бадьорою і життєрадісною. Усмішка і сміх – збудники позитивних емоцій, адже радість – це прекрасне відчуття, яке прикрашає життя людини, сприяє плідній діяльності мозку, пробуджує уяву, фантазію, спонукає до творчості.

«Зла людина вважає, що всі люди схожі на неї», – твердить грузинське прислів'я. Учїться посміхатися, бути добрими і нічого не боятися (За О. Панасюк).

II. Прочитайте текст удруге (повільно). Простежте, яка інформація залишилася поза вашою увагою при першому читанні. Проаналізуйте зміст, структуру, мовне оформлення тексту.